

Олесь ЗЕЛЕНЮК
З ПЕРЕЖИТОГО...
Спогади

Ivan Franko National University of Lviv

INSTITUTE OF LITERARY STUDIES
SCIENTIFIC LIBRARY

Series "Memoirs and Documents"
Volume 3

Oles' ZELENIUK

MY BYGONE YEARS

Memories

Lviv • 2003

Львівський національний університет імені Івана Франка

ІНСТИТУТ ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИХ СТУДІЙ
НАУКОВА БІБЛІОТЕКА

Серія “Мемуари і документи”
Число 3

Олесь ЗЕЛЕНЮК
З ПЕРЕЖИТОГО...
Спогади

Львів • 2003

УДК 94(477) "19"(093.3)
З-48
ББК ТЗ(4УКР) 624.1, 013

Рецензент д-р іст. наук, проф. Микола ЛИТВИН

Редакційна колегія: Любомир СЕНИК та Богдан ЯКИМОВИЧ (спів-голови ред. кол.), Михайло ГНАТЮК, Іван ДЕНИСЮК, Василь ІВАШКІВ, Микола ІЛЬНИЦЬКИЙ, Богдана КРИСА, Тарас САЛИГА, Григорій ЧОПИК

Редактор: Ніна БІЧУЯ

Художник: Іван КРИСЛАЧ

Рекомендувала до друку Вчена рада Львівського національного університету імені Івана Франка (протокол № 7/6 від 26.06.2003 р.)

Зеленюк О. З пережитого... Спогади / Львівський національний університет імені Івана Франка, Інститут літературознавчих студій, Наукова бібліотека. – Львів, 2003. – 120 с: іл. (Серія "Мемуари і документи". Випуск 3).

Автор, Олесь Зеленюк, учасник визвольної боротьби ОУН і УПА, лікар за професією, згадує про події 30–90 рр. ХХ ст.: голодомор 1932–33 р., бойові дії УПА на Західній Україні, ув'язнення в конц-таборах ГУЛАГу.

Oles' Zeleniyuk, a doctor by profession, fought in the ranks of the Ukrainian Insurgent Army in the 40-ies of the 20th century. In his memoirs he is covering the events in Ukraine in the 30-ies–90-ies of 20th century, particularly the 1932–33 Great Famine and the activities of the Ukrainian Insurgent Army. He also describes the hell of the Gulag he was in.

ББК ТЗ(4УКР) 624.1, 013

ISBN 966–613–268–0

© О.Зеленюк, 2003

© Л.Сеник, передмова, 2003

© Львівський національний університет імені Івана Франка, 2003

Я пережив зі своїм народом
не Дантове, а сатанинське,
большевицьке пекло,
що було на моїй Батьківщині.

Олесь ЗЕЛЕНІЮК

“ПАСТЕР” – ЖИВА ЛЕГЕНДА ЧОРНОГО ЛІСУ

Друга світова війна, що випала на долю людей ХХ століття, проклала в їхніх душах незатерті борозни – на все життя. Одних, звісно, тих, хто вижив, погнала з рідної землі на чужину, інших – у пекло концентраційних таборів, фашистських чи комуністичних, не має значення, бо неволя завжди одного кольору – кольору смерті.

Друга світова війна не принесла українцям свободи, бо не це було в намірах тих, хто її почав і розгорнув на світових просторах. Окупанти змінювали один одного, а українська земля залишалася поневоленою.

Автор спогадів, що їх пропонуємо читачеві, належить до покоління, яке свого часу активізувалося для самоствердження найвищого імперативу поневоленої нації – свободи. Прибувши зі східного регіону на навчання у Львівський медінститут після жахливого голодомору, свідомо спланованого більшовиками з метою придушення опору селянства проти колективізації, він так і залишився в західних областях України під час обох окупацій – російської і німецької, мав нагоду ближче пізнати цей край та його людей, настрої і світогляд, який усе більше їй виразніше набував національно-патріотичного, націоналістичного характеру, і вже тоді, на початку 40-х, звісно, був опозиційно настроєним щодо будь-якого окупанта України. Очевидно, саме це мали на увазі керівники українського підпілля, коли запросили його, студента медицини, до організації медично-санітарної служби УПА.

І з того часу “Пастер” – Олесь Зелений, лікар “армії без держави”, безперервно у праці, перейнятій тривогою за життя інших, самопосвятній до краю, переважно в екстремальних умовах, праці, котра будь-коли могла обірватися, як і, зрештою, саме його життя. Своєю професією він був покликаний повертати до життя вояків УПА.

Твердість характеру, цілеспрямованість, дуже точна самодисципліна, внутрішня зібраність, мужня витримка, вдосконалення своєї професійності, що в умовах підпілля було майже немислимою річчю, – всі ці людські якості дозволили “Пастеру” не лише успішно виконувати професійні обов’язки, а й перевер-

шувати свої можливості, які в умовах підпілля, певна річ, були обмежені. Треба додати, що в цих складних умовах була налагоджена дієва мережа забезпечення медикаментами і всім необхідним, і про це цікаво розповідає автор спогадів.

Усе це, сказати б, зовнішній, нехай і феноменальній, бік діяльності підпільника, який, покладаючись на власне вміння, може, й навіть інтуїцію, що, до речі, його ніколи не підводила, блискуче вив'язувався зі завдань хірурга.

Але був також внутрішній бік, що стосується переконань, еволюції світогляду. Така еволюція відбулася – про це переконливо пише автор. Від споглядальної позиції до активної участі в боротьбі за визволення. Від “збирання”, нагромадження фактів і спостережень допитливого розуму до глибокого осмислення і політичних висновків, які виливаються у відповідну реакцію, в цьому випадку діяльність. Від точних спостережень різних соціальних груп населення – до впливу на них своїм словом і вчинком, власним прикладом. Відтак, поступово, від сторінки до сторінки, від епізоду до епізоду постає образ, скажімо без перебільшень, великої, мужньої духом, обдарованої людини, що її ідеалом є соціальна й національна справедливість, за законами якої має будуватися державний устрій, і нація зобов'язана рухатись саме в цьому напрямі. Звідси й оцінка діяльності УПА – армії поневоленої нації, армії, котра, не маючи власної держави, була підтримана всією нацією. Чи є ще десь у світі аналог такої армії? Олесь Зеленюк акцентує у своїх спогадах, що УПА діяла на етнічній українській території, прагнучи всіма своїми можливими засобами звільнити її від окупантів різних мастей, які прийшли зі зброєю в руках, щоб загарбати нашу землю, поневолити народ, загнати його в чужинецьке ярмо. Такий акцент абсолютно справедливий, бо саме зараз певні шовіністичні кола, наприклад, наших західних сусідів висувують необґрунтовані претензії щодо тактики УПА на цих землях, забуваючи законне право народу на свою територію та на власну державу, і з метою політичної спекуляції нічого не згадують про “тактику” не лише підпільних польських формувань, а й регулярної польської армії на цій же території (спалені церкви, криваві розправи з українським населення і т. д.).

Ще одна характерна особливість, на яку звертає увагу автор спогадів: УПА формувалася за принципом абсолютної добровільності, все свідоме населення – студентська молодь, інтелігенція призовного віку, молоді робітники, а найбільше селяни – йшло за покликом серця, за переконаннями, що формувалися в 30-х роках під впливом українських організацій і, певна річ, ОУН, в мережу якої йшов відбір найсвідоміших елементів. Принцип добровільності мав колосальні переваги над протилежною воюючою стороною, позаяк став одною з передумов героїзму, який окупантам навіть не снився.

Була й зворотна сторона медалі: проникнення в лави УПА агентів МГБ та інших провокаторів – на війні, як на війні – але все це лише зайвий раз доводить, яку серйозну загрозу становила УПА для окупантів. Не випадково зайти кидали на боротьбу все, що завгодно, в т.ч. й підступні, замасковані “під УПА” підрозділи, котрі, скаженіючи, вдавалися до найжорстокіших методів. Автор ніби зсередини, з самого нурту боротьби розкриває “механізми” поведінки людей в екстремальних ситуаціях, вказує на глибокі моральні засади цієї поведінки.

Нарешті, в спогадах Олеся Зеленьюка знаходимо справедливий судження про імперіалістичну політику Росії щодо України. Різкі її оцінки ґрунтуються на глибокій обізнаності автора з історією, в якій російсько-українські стосунки завжди мали антагоністичний характер, неможливість співіснування на рівноправних умовах. Мотив ненависті до Москви як імперіалістичного центру, в якому виношувалися і реалізовувалися плани та проекти остаточного і безповоротного знищення української нації, в поведінці рядових вояків УПА був глибоко закорінений і мав конкретні приклади з їхнього власного життя та життя їхніх родин, адже українство десятиліттями й століттями фізично й духовно винищувалося, і з цього погляду польський, російський, німецький окупанти були однакові: кожний хотів безроздільно панувати на наших землях, користати з їх багатств, а народ асимілювати, чисельно звести до мінімуму, перетворивши людей на рабів. Збройний спротив української нації всі духовні спадкоємці окупантів донині вважають “протизаконним”, вишукують ними ж вигадані протиправні дії, водночас замовчуючи своє криваве насильство, більше того – духов-

ний і фізичний ґеноцид проти українського народу впродовж усіх часів поневолення. І в цьому – історична правда, яка чітко висновується з правдивої оповіді Олесея Зеленюка.

Конкретика спогадів вражає до глибини душі і становить високу документальну цінність. Адже автор, як зазначається в епіграфі, винесеному на чільне місце, пережив страшніше від Дантового більшовицьке пекло.

Дивовижно, але факт: характер лікаря-підпільника, який усе своє свідоме життя ніс людям добро, в сатанинських умовах ув'язнення, сталінських таборів духовного і фізичного знищення не зламався, навпаки – зміцнів, загартувався, бо мав цей чоловік великий Божий дар, таланти хірурга і великої душі, яка жила і досі живе високими помислами про українську націю, про її духовний і матеріальний добробут. Ось чому й сьогодні він із таким душевним трепетом мислить про сучасність, у якій не бачить, на жаль, тієї справедливості і правди, яким посвятив молоді і мужні роки свого життя. Його тривожить майбутнє, і ця тривога є нашим болем за те, що утвердження української ідеї долає нині неймовірні перешкоди як в економічному, так і в духовному державотворчому процесі.

Читачі, яким дорога наша історія і котрих усе, що відбувається в Україні, глибоко хвилює, солідаризуються з Олесем Зеленюком, людиною великої, щирої і щедрої душі, чесним підпільником, ще за життя якого псевдо “Пастер” стало живою легендою про людський Подвиг і велич духа – нескореного, вільного, готового до виконання високого імперативу нації – свободи.

Любомир СЕНИК

доктор філологічних наук,
професор Львівського національного
університету імені Івана Франка

ВІД АВТОРА

Я вже на схилі літ сів на свого авторського коня і, хоча й не маю літературного досвіду і хисту, можу багато розповісти читачеві про побачене, почуте та пережите разом з моїм народом за всі 70 років советсько-московської окупації України. Це було моє життя, про яке можна сказати: “Я бачив і пережив не міфічне Дантове, а справжнє московське пекло на землі”. І хоча від цих подій відділяють нас десятиріччя, я з боєм у серці згадую про них і хочу залишити свідчення про них для історії та майбутніх поколінь.

Одна з таких подій – голодомор 1932–33 років на Україні. І досі чую плач і лемент матерів, які були не в силі оберегти своїх дітей від голодної смерті. Той лемент доносився з кожної хати, з вулиці на вулицю, від села до села, по всій родючій землі України. Голод, штучно створений репресивною машиною комуністичного керівництва України на найбільш родючих у світі землях, призвів до загибелі мільйонів її громадян.

Друга подія – жертовна національно-визвольна боротьба ОУН і УПА проти фашистських і червоних загарбників, яка у 40–50-х роках поширилася на землях Західної України. В цій боротьбі за свободу і державність України з девізом “Воля або смерть!” на моїх очах гинули або помирали від важких поранень тисячі юнаків і дівчат.

Через півстоліття від тих буремних років героїчної боротьби хочу донести їхні подвиги та передсмертні заповітні слова, як естафету, до читача, особливо до молоді – майбутнього нашої України: завершити боротьбу за утвердження державності, за багатство, силу й могутність нашої держави.

Третя подія – розгул тоталітарного режиму, який поневолив мільйони мирних і беззахисних людей і перетворив їх у безправних рабів, котрі підневільною працею в концтаборах розбудовували промисловість великої імперії. На їхніх кістках вирости промислові гіганти в районах вічної мерзлоти у Воркуті, Інті, Заполяр’ї, прокладені залізничні шляхи в непрохідній тундрі далекого Сибіру, розроблені родовища дорогоцінних металів Колими і Сахаліну.

І в цій повісті описуються багатолітні поневіряння політичних в'язнів по московських тюрмах, концтаборах і засланнях, смерть від холоду, голоду і важкої праці.

Висвітлені тут події нині актуальні та важливі як пересторога перед повторенням колоніальної загрози у майбутньому і як дороговказ для піднесення політичної пильності і усвідомлення необхідності боротьби за утвердження і збереження Самостійності.

Висловлюю щиру подяку за співпрацю моїй дружині Ромі Зеленюк, Надії Сухолиткій, Іванні Дашкевич, усім, хто сприяв у підготовці до друку та виданні цих споминів.

Олесь ЗЕЛЕНЮК

МОЄ РОДИННЕ СЕЛО ЖАБОКРИЧ ДО КОЛЕКТИВІЗАЦІЇ

У пам'яті виринають спогади мого дитинства, просяться на папір, щоб оживити атмосферу і події тих далеких днів.

Я народився в 1924 році у селі Жабокрич на Вінниччині в селянській родині Зеленюків.

Родина складалася з восьми осіб: батькової матері – бабці Марії, моєї матері Параски, батька Миколи Осиповича, сестер Марусі, Олександри, Ганни, брата Павла.

Село розкинулося в мальовничій розлогій низовині довжиною 8 та шириною 3 км і на цей час нараховувало 1200 селянських дворів. У центрі села, названому “містом”, височіла мурована церква, збудована 1860 року; друга, дерев'яна, знаходилася на так званій “Свободі”. В центрі – різні заклади. У великому мальовничому парку зі ставком у колишньому поміщицькому двоповерховому, на той час просторому, будинку розміщалася неповна середня українська школа, котру пізніше переобладнали на дільничну лікарню, а для середньої школи збудували нове приміщення. Тут знаходилися амбулаторія, аптека, пошта.

На полі за селом було три вітряні млини, два з яких нечинні. Люди мололи збіжжя в трьох парових млинах у селі. В центрі села – “місті” – мешкали в своїх будинках понад 100 єврейських родин. Вони мали свою синагогу, початкову (4-річну) школу, цвинтар (окописько). У п'ятий клас дітей переводили в нашу українську сільську школу. Євреї торгували в приватних крамницях, мали дві приватні олійні, де виробляли якісну соняшникову олію.

Долинами села, порослими очеретом, осокою, травами протікає потічок. Селом пролягає шлях на Умань і розгалужується на Гайсин та Балту. Районний центр і залізнична станція Крижопіль знаходяться за 10 км від села.

На південь і захід на 5 км село обступили листяні ліси, і воно потопає в зелені дерев. До Жабокрича прилягають просторі левади, які тягнуться до Крижопільського лісу на декілька кіло-

метрів. Вони засаджені фруктовими деревами: черешнями різних сортів, яблунями, грушами, сливами, вишнями, горіхами.

Навесні левади і сади цвіли рясним цвітом, аж дзвеніли від пташиного співу, повітря сповнювалося пахощами різноцвіття. Вся ця краса під синім сонячним небом зачаровувала і наче вводила людей у вимріяний рай. Ми, діти, жваво бігали стежками цих левад, пустували, а коли ягоди достигали, збирали їх, залізши на дерева. Поласувавши доскочу, наповнювали ягодами відра для дому. Це, звісно, робилося за домовленістю батьків з власниками левад.

Поза левадами простягалися довгі лани пшениці, жита та інших посівів, які від подиху вітру котили шовкові хвилі. Поля перетинали балки, яри, порослі пахучим чебрецем, далеко-далеко линув спів жайворонків. Десь-не-десь на полях зустрічалися посаджені рівними рядами шкільки сосни і ялиці. В спекотну літню пору там відчувалася освіжаюча прохолода та хвойний аромат. На багатьох левадах були джерельні кринички з кришталєво-чистою водою. В літню спеку люди збігали з поля до криничок освіжитися та наповнити збанки водою.

Особливо згадую баштани. Коли я ще був малим хлопцем, ми з моїм дідусем Йосипом господарювали на баштані та сторожили його. Росли там кавуни та дині різних сортів, була буда (дерев'яний каркас, обшитий сніпками), всередині вистелена соломною та сіном. У буді спали вночі та ховалися від дощу. На триніжці варили куліш та картоплю. Доспілі кавуни і дині возили з батьком на базар до Крижополя та в Княже продавати. Батько купував нам гостинці та частував холодним "сітром". Свіжі кавуни вдома були ціле літо. Батько зберігав їх у полові і вносив до хати на Різдво. Для забезпечення врожайності площу під баштан щорічно міняли, тож часом тато брав площу в посадці на околиці лісу, в якому було багато суніць.

Деякі господарі мали великі пасіки, а в них влітку господарювали старенькі сиві дідусі з білими бородами, в солом'яних капелюхах, що покривали сиві пасма волосся. Вони інколи частували нас, дітей, солодким духмяним медом та розказували різні бувальщини.

Село жило за устаеленими правилами: в будні навесні, влітку, восени дорослі люди працювали на полях зранку до вечора; діти почергово пасли на вигонах і в полі корів, які були майже у кожному селянському дворі. Коней виводили на випас у долини на ніч. Погідними вечорами здалека було чути в селі спів дівчат і молодиць, які поверталися з роботи.

Напередодні неділі чи свят у хатах і дворах усі наводили порядок, готували святкові страви. Рано в неділю і свята гучний дзвін кликав до церкви на Службу Божу. Ми з бабусею Марією, а часом і з матір'ю ішли до церкви, а після відправи поверталися додому на обід. Часто ще до обіду батьки заходили на базар, який збирав тисячі людей з навколишніх і дальших сіл. Там ішла жвава торгівля всім, що тільки було потрібно, – від коней, корів до всякої птиці, промислових товарів та всіляких дрібничок. Дітей манила до себе карусель. Після обіду жінки, прибрані в білі вишивані сорочки, збиралися гуртами для гутірки, чоловіки вели розмови окремо, вирішуючи свої наболілі справи. Дівчата часто збиралися в нашій хаті та з сестрою Марусею читали “Кобзаря”. Вечорами в місячній сяйві ночей у селі лунали милі серцю українські народні пісні, що їх співали дівчата та хлопці.

КОЛЕКТИВІЗАЦІЯ

Спогади про мої дитячі чарівно приємні дні, про багатство, красу природи Вінниччини, її добрих працюючих людей, про чарівні й мелодійні пісні моїх предків нині трепетно хвилюють серце і душу, сповнені любов'ю до України, до багатостраждального і волелюбного народу.

Щоправда, ці спомини стосуються ще часів НЕПу (Нова економічна політика), який тривав упродовж 1921–1927 рр. і був наче передмовою до великих московських репресій в Україні, спрямованих на духовне і фізичне знищення українського народу через штучний голодомор 1932–1933 рр., від якого, як тепер знаємо, загинуло понад 8 млн. людей.

Ця велика трагедія відбувалася на моїх очах і закарбувалася в моїй дитячій пам'яті жахливими спогадами про чорні дні життя і смерті народу.

Нижче подаю послідовно все, як було. Тридцять роки розпочалися колективізацією сільського господарства. Процес створення колгоспів на Україні вирізнявся відповідною специфікою, що означала геноцид проти народу через створення штучного голодомору. Хоч процент колективізації, за свідченням даних на цей час, в Україні був значно більший, ніж у Росії та Білорусії, голодомор організовано лише в Україні та на Кубані, де проживало 4,5 млн. українців. То ж чи це не є доказом геноциду проти українців?

Колективізація викликала занепокоєння й переполох усього селянства. У нашому селі (та й у селах узагалі) не піддавалися на советську пропаганду про переваги колгоспів. Незабаром застосували державницько-силові методи, репресії під керівництвом райкомів партії та райвиконкомів із залученням органів НКВС. Штучно розпалили на селі так звану “класову боротьбу”, поділивши селян за майновим цензом на куркулів, середняків і бідняків, протиставивши одних одним. Нашу родину віднесли до середняків, і мій батько в колгосп не записався. Підбурювання та протистояння використовували під час колективізації, створюючи комітети бідняків, які переважно й очолювали советську владу на селі та новостворені колгоспи.

Спочатку, як правило, створювались невеликі колгоспи по десять – п'ятнадцять селянських господарств, розміщених на поміщицьких садибах або на господарствах розкуркулених селян, висланих у Сибір.

Селяни, вступаючи до колгоспу, звозили туди сільськогосподарський реманент та приводили коней. Проти колгоспів, що створювалися насильно, піднялися стихійні бунти, ініціаторами і керівниками яких стали жінки. Вони змушували своїх чоловіків забирати коней і реманент, зданий у колгосп, що призводило до розпаду колгоспів. У селищі міського типу Ободівці, недалеко від нашого села, на засадах “воєнного” комунізму створили комуну, в якій праця і харчування були спільними. Вона дійшла до такого злидарства і абсурду, що сама розпалася.

Однак сталінська влада не відступила, під примусом створила колгоспи, хоч і не всіх селян залучила до них, щоб зламати опір населення. Москва незабаром вдалася до голодомору. Це сталося в 1932 році, коли врожай був звичайний і зерна було достатньо, щоб прогодувати не лише Україну, а й на додаток окремі регіони поза її межами. Але сталося інакше. Вже під час жнив на колгоспи і на кожного селянина накладено надмірно великі поставки зерна державі. Мій батько, хоча поставка була надто велика, чесно виконав її, частково за рахунок залишків зерна з минулого року. Десь через два тижні батькові вручили розпорядження сільської ради про нову поставку зерна державі, яку він не міг виконати. Хто виконував другу, на нього накладали третю поставку, яку вже ніхто не міг виконати, і таким чином зерно врожаю 1932 року загалом було “викачано”.

Однак Москві цього було замало. Вона сформувала багатотисячний загін активістів-комуністів з усіх міст України, багатьох міст Росії та Білорусії для організації тотального пограбування українських селян і вилучення в них усіх залишків зерна, картоплі і всього, чим можна було прохарчуватися. Ця банда грабіжників була розподілена по всіх регіонах України, доведена до кожного району, а через нього – до кожного села. З районів до грабежу долучилися працівники райкомів партії, райвикон-

комів, органів НКВС та комсомол. Уся ця армія грабіжників шалено кинулася грабувати всіх селян і навіть колгоспників. Усе зерно і картоплю, віднайдені і вилучені з кожного двору, звозили на залізничні станції.

Після заповнення залізничних амбарів великі яруси зерна зсипали на ділянках і накривали брезентом або під вагони і ешелони для завантаження і вивозу його поза межі України. Зерно мгло, гнило і пропадало. Все це я бачив ще тоді, коли з татом фірою возив поставку державі на приймальний пункт до Крижополя. Зерно, зсипане в ярусах, пильно охороняла воєнізована варта. Однак знаходилися люди, які у відчаї наважувалися наблизитися до тих ярусів, аби вхопити хоч кілька кілограмів пшениці і врятувати від смерті опухлих від голоду дітей. Таких сміливців охорона розстрілювала на місці без попередження.

Пізньої осені 1932 року прийшла черга на пограбування і нашої домівки. В хату увійшли четверо мужчин, один із них у коричневому кожусі проговорився, що він із Москви, й запитали тата: “Где скриваєш хлеб от государства?” Тато відповів, що не скриває, бо здав зерно державі, і показав квитанцію про виконання поставок. “Ето нас не интересует”, – заявили “уповноважені” грабіжники і почали пошуки так званого “схованого” хліба. Вони були озброєні залізними палицями, загостреними на кінцях. Розпочали ними пошуки в клуні, шопі, коморі, в дровітні і на подвір'ї. Потім вилізли на стрих хати, повисипали минулорічну квасолю з горшків, зайшли до хати. Ми, діти, напіводягнені сиділи на печі, закриваючи собою зерно налущеної кукурудзи, застелене веріткою. Один із грабіжників помітив цю кукурудзу і з запалом вигукнув: “Смотріте, смотріте, куда оні спрятали хлеб от государства!” – і вмить постягав нас з печі за руки на долівку. Зібрали кукурудзу в мішок і віднесли на фіру. Мама голосила: “Ой, чим я вас, дітоньки, кормитиму?” Я вибіг надвір і почув таке ж голосіння із сусідніх хат; як виявилось, це було голосіння всієї України.

Пограбування всіх селян України стало приреченням їх на смерть. На порозі зими постала проблема – як вижити без хліба?

Кожна родина складала свій сімейний раціон ощадливості з того, що кому пощастило хоч трохи приховати від грабунку. Так і мої батьки врятували кілька торбинок крупи, муки, засунувши їх у різні куточки хати. Знаю також, що мій тато в ті часи зняв з ґанку оцинковану бляху і виміняв у нашого сільського купця-єврея на торбу муки. Мама ощадливо варила з того ріденький кулешик або жменю засипала на окріп і кормила нас юшкою. За хліб ми всі мусили забути. Я понад рік не тільки не їв, а й не бачив, як він виглядає. Чим ближче до зими – люди з'їдали все, що залишилось із худоби, навіть здохлих коней, що також гинули з голоду. Знаю, що люди збирали в лісі жолуді, мололи їх на жорнах, домішували жменьку муки або висівок, і з такої суміші пекли паляниці, від яких терп язик і все в роті.

Дехто ходив по картопляних полях: шукали гнилу картоплю, попоївши якої, хворіли і часто помирали.

ПО ХЛІБ У “СТОЛІЦУ”

Якось мати повернулася із села після розмови зі сусідами і сказала батькові: “Миколо, люди кажуть, у Москві багато хліба і всяких продуктів. Бери дещо з наших речей і їдь туди. Може, обміняєш на хліб. Бачиш, діти голодні, чим же ми їх кормити будемо?” Задумався батько. Дорога неблизька і нелегка, можуть спіткати труднощі і перешкоди. До того ж невідомо, що там і як можна буде обміняти. Глянув на нас, дітей малих, голодних, і жаль переважив непевність та труднощі дороги.

“Ну, що ж, жінко, дорога нелегка, але їхати треба. Що ж ти порадиш взяти на обмін?”

Кинулася мати до родинної скрині зі своїм приданим. Витягнула вовняні пілочки, що ними застеляли лави біля столу на Різдвяні та Великодні Свята. Вирішили взяти великий килим, придане матері, майже новий. Його тільки на Великдень вивіщували на стіні. “Та й важко і небезпечно їхати одному”, – стурбовано зауважив батько. “А ти б пішов до сусіда Петра Лемківського, він такий надійний та молодший від тебе роками, то з ним добре буде тобі подорожувати”, – порадила мати. Недовго думав сусід – вирядився з батьком у далеку дорогу. Жартуючи, повторив сільську приказку: “Стоїть Ленін на горі і показує рукою – їдьте в Москву за мукою”.

З Божим благословенням, сльозами на очах і тривогою у серці вирядила мати батька у дорогу. До Крижополя добиралася пішки. На залізничному вокзалі міста міліція людей до поїзда не впускала. Серед усієї тої метушні, штовханини міліціонерів і суперечок пасажирів вдалося втиснутися батькові з Петром до поїзда Одеса-Москва. Важкою була дорога, але до Москви доїхали щасливо.

А в столиці – благодать. У магазинах повно хліба різних сортів. Прилавки вгинаються від різноманітних продуктів. Повно всякої крупи: і пшеничної, і ячмінної, і кукурудзяної, і гречаної. У вітринах викладені гори солодоців, які аж манять очі покупців. Наші родинні цінності вдалося продати у столиці, навіть досить вигідно. Москвичі заплатили за них бажану ціну.

Батько уважно придивився на ціни. Шукав, де дешевше. Але ціни всюди були однакові, а вибір дуже великий. Вирішили купувати борошно та крупу. Накупили стільки, скільки дозволили їм ресурси. Серед цієї столичної метушні щасливо дібралися на Київський вокзал, взяли квитки на поїзд Москва – Одеса і зайняли вигідні місця у вагоні. Проїхали декілька станцій, як у вагон заходять два міліціонери. Починають перевіряти, що хто везе. Закуплені і дорого здобуті продукти конфісковують. На найближчій зупинці висаджують батька разом з Петром, як “нарушителей порядка”. Наче злочинці, викинуті із поїзда, батько зі своїм товаришем без грошей, без продуктів залишилися далеко від рідної домівки. Добиралися додому “зайцями” на товарних вагонах з вугіллям.

А ми вдома з нетерпінням очікували приїзду батька. Мати з піднесеним настроєм потішала нас малих. “Потерпіть, діточки. Тато приїде, привезе крупи, борошна. Пектимемо коржики, варитимемо кулешик. Уже ось-ось, недовго ждати нашого батька”. І настав день, коли батько, чорний, брудний, замучений, переступив поріг рідної хати. Побачив голодних дітей, які допитливо дивились на нього, і заплакав. Заридав знеможений, пограбований. Не знайшов слів, щоб оправдати себе перед дітьми, і звернувся до мами. “Обікрали мене, вдруге обікрали мене, Параско. Перший раз – удома забрали все, а другий – у вагоні. Важливі урядовці забрали все, що мені належало. Витягнули те, що належало ще родичам моїм, бо збережене було воно у дідівській скрині. Горе нам, діти, горе нам! Вже сам Бог випустив нас із своєї опіки, бо як жити далі?” – з розпукою в голосі ридав батько. Ми важко сприйняли цю невдачу подорож батька. Як зараз перед очима в мене розгублений батько, повна розпачу мати, яка безрадно заломила руки і голосила: “Що ж буде далі? Як жити, що робити, за що така кара небесна на нас? Ой, падку мій, падку!”

ГОЛОДОМОР

*Тоді не було бідунів війни,
Поля сарана не жерла,
Та й люди, здається, не мали вини,
За віщо ж вони померли?*

“МАРА 33-го РОКУ”

Гаврило Прокопенко

А далі люди, позідавши все, що можна, навіть собак і котів, яких у селі вже не стало, пухли з голоду і помирили жахливою голодною смертю.

Спочатку помирило більше дітей і старших людей, далі – чоловіки і, зрештою, жінки, найвитриваліші.

У батька спухли ноги, і мати порадила йому тікати в Одесу, щоб урятуватися від смерті та допомогти родині пережити лихоліття голодомору. Батько послухав матір і, хоч не мав паспорта, пустився у дорогу. Села за режимом не були паспортизовані, і у зв'язку з відсутністю паспорта батько мав труднощі і повеніряння без роботи та притулку. Навіть деякий час спав у човні на березі моря. Потім пощастило знайти роботу столяра у тресті будівництва шкіл. Його поселили в гуртожиток, що містився в синагозі на вул. Будьонного, 7 недалеко вокзалу. Ця робота допомогла йому вижити і підтримати сім'ю. Це було під весну 1933 року. А по селах далі шаленів голод. З близьких і дальших сіл надходили і поширювались чутки про людоїдство.

Я сам бачив, як через наше село з Цибулівки вели ще не стару, з розпущеним чорним волоссям і витріщеними очима жінку в Крижопільську міліцію. Люди говорили, що вона від голоду зійшла з розуму, зарізала п'ятирічного хлопчика і варила в печі своєї хати.

Не бачачи виходу, багато людей з голодуючих сіл залишали свої домівки та йшли в невідоме шукати заробітків, просили милостиню, щоб урятуватися від голодної смерті. Майже ніхто не знаходив того спасіння, бо вся Україна була охоплена голодом. Навіть ті, хто добирався до українських міст і до самого Києва, не знаходили допомоги і помирили на вулицях.

Багато подорожніх і жебраків у цих мандрах вмерло з голоду в дорозі, на полі, на вулицях сіл. Ніхто не питав і не цікавився, звідки й куди вони йшли і де поділися.

Йшли такі люди і вулицями нашого села, опухлі з голоду так, що голова була, як коновка, пухлина закривала очі, і щоб побачити перед собою дорогу, вони мусили хоч одним пальцем відтягнути вниз нижню повіку. Вигляд їх був жахливий. Це були примари, які ледве пересували опухлі ноги, а руки з набряклыми пальцями висіли вздовж тіла, з лахміття випинались животи. Тіло було вкрите пухирями завбільшки з куряче чи гусяче яйце синювато-жовтого кольору, наповненими рідиною – ексудатом. Коли пухирі тріскали, розносився солодкуватий нудотно-трупний запах. Я – лікар, усе життя працював у медицині, зустрічався в роботі з різними запахами, але того нестерпного запаху живих трупів не можу забути й досі. Справді, цих людей не можна було назвати інакше, як бродячими трупами, які ледь переступали ногами, не знаючи, куди йдуть, надіючись знайти якусь поживу. Не знайшовши нічого, вони, знесилені, десь падали мертвими або доходили під чужим плотом. Були між ними і худі, просто кості, обтягнені шкірою, з тупим, наче затьмареним поглядом.

Що більше шаленів голод, то частіше ширилися чутки про людодіство. Для нас це не було новиною, бо в нашому селі Жабокрич сталася жахлива подія, пов'язана з людинобивством.

На відлюдді, край села в яру, біля Крижопільського тракту, в малій хатині, кругом оброслій високою і густою терниною замість тину, проживали бездітні чоловік та жінка на сільське прізвисько Піргани. У своїй хаті вони влаштували пастку для потаємного вбивства голодуючих подорожніх і жебраків, яких у цей час проходило дорогами України дуже багато.

Пірганка мала неприємне, продовгувате, смуглого кольору обличчя і хижі, глибоко посажені очі. Вона підстерігала свої жертви (з подорожніх жебраків) найчастіше в негоду і дощ на дорозі, не доходячи до села. Уважно вивчала цих людей, оцінюючи, щоб були не дуже худющі і не опухлі від голоду, запроваджувала до себе – чи то гарячого чаю напитися, чи переночува-

ти, чи нарубати дров їй, “одинокій” жінці. Довірливі люди, змучені голодом і дорогою, попадали на гачок до людиновбивців Пірганів, не підозрюючи, що їх чекає пастка і неминуча смерть. А пастка була влаштована так, що перед дверима кімнати прилаштували ляду, ставши на яку, людина-жертва провалювалася у пивницю, де чатував Пірган і вбивав її обухом по голові.

Жертву розчленовували і, додавши приправи та спеції, виготовляли м'ясні вироби. Цю неймовірно страхітливу продукцію в торбах везли поїздом в Одесу і збували за гроші на знаменитому одеському базарі – “Привозі”, що поряд з вокзалом. Голодуючі люди споживали цю продукцію, не підозрюючи про людодійство – цю жахливу трагедію України. Люди розказували про такі випадки, коли знаходили в студенці фаланги людських пальців. Не можу сказати, як довго тривав промисел людиновбивства, але він знайшов свій кінець, коли потік жебраків-бродяг зменшився, бо майже всі вони вимерли. Пірганка дістала таку жадобу до вбивства людей, що почала шукати жертви з-поміж людей нашого села. Одного дня під ратушу, що в центрі села, прийшла матір моєї вчительки Марії Василівни Харитонової, низенька, в тілі жінка. Її відразу помітила Пірганка, яка там була. Оглянулась, привітавшись, стиха запитала: “Що тут шукаєте в опустілих рядах?” Тут колись продавали сир, сметану, колотуху, всякі інші продукти, а тепер стояло все пустою, ніхто нічого не продавав.

Мати Марії Василівни відповіла, що вийшла купити бурячків, щоб щось зварити їсти, бо нічого не має. Пірганка ще раз оглянулась навколо і, побачивши, що нікого, ні душі немає, запропонувала зайти до неї додому так, щоб ніхто не помітив, і дещо вибрати для себе з продуктів, які вона привезла з Одеси. І Пірганка повела свою жертву глухими стежками поза городи, обминаючи дорогу та йдучи від неї на відстані. Запросила гостю до хати, і та, переступивши поріг і ставши на ляду, провалилась, але зачепилась у пройомі та зчинила великий крик. Почули люди і врятували нещасну від смерті. Викликана міліція знайшла сліди морду людей, людську голову та “продукцію”, приготовану на продаж. Обох Пірганів забрали, і ніхто про них

нічого не знав. Люди здогадувались, що їх розстріляли, як і всіх причетних до людоїдства.

Необхідно згадати чисельну єврейську громаду нашого села, понад 100 родин. Ніхто з них не працював у сільському господарстві: не орав, не сів, не збирав врожаю, але всі вони жили набагато краще від селян. Ні один єврей з єврейської громади нашого села не помер з голоду і навіть не голодував. Невже ними опікувався організатор голодомору на Україні Лазар Каганович? Усі вони мали продукти і могли виміняти їх на потрібні матеріали чи речі. Не чули в селі і про те, щоб хтось з євреїв у цей час був репресований.

Пригадую, як у нашій хаті сусіди розповідали про те, що в околицях Умані були села, жителі яких повністю вимерли з голоду, так що вже ні з однієї хати не димів комин. І тоді під весну в ті села привезли переселенців з Тамбовської та Орловської областей. Вони звільнили всі хати від померлих, мили, білили і поселялись у них. То ж, мабуть, так і появились у цей час “рускоязычне” села на Україні.

Відомо, що в роки голодомору були заблоковані границі України з Росією та Білорусією, особливо на шосейних та залізничних шляхах. Українцям державою було призначено помирати з голоду на території України. А що вже говорити про українсько-польський кордон! Одного разу через наше село в час голодомору зі сторони Павлівки йшла колона голодних людей з хрестом, церковною процесією та чорним прапором. Вона прямувала через Проскурів на Збруч до польського кордону, але охочих приєднуватись до походу було мало. Потім поширилася чутка, що та колона людей з церковною процесією не дійшла навіть до Проскурова (Хмельницького), її оточила кіннота НКВС на полі, усіх було розстріляно і поховано в спільній могилі, яку зрівняли з землею.

Минали голодні тривожні зимові дні. Наша мама вимітала із закутків засохле листя, якісь заховані і не використані висівки, то й дожили ми до весни. Не витримала голоду бабця Марія, яка на 74-му році життя, зголодована, знесилена, опух-

ла, відійшла у вічність. Кістява рука голодної смерті забрала й нашого 52-річного дядька Олександра.

Люди старалися вижити в будь-який спосіб. Діти також шукали поживу для виснаженого організму. Багато з них не пережили важкої зими. Ми... вижили.

Навесні моя старша сестра Ганя, якій тоді було 12 років, пішла зі своїми ровесницями на леваду, обсажену вишнями та черешнями. Голодні діти зривали клей з черешень та з насолодою його їли. Вилізла моя сестричка на черешню, але зламалася гілка, поранила їй стегно, і Ганя впала на землю. Вдома сестричка нічого не розповіла про цей випадок, бо на леваду пішла без дозволу старших. Тільки на другий день нога опухла, почався біль, почервоніння. Звернулась до лікаря амбулаторії. Захворювання прогресувало, почалися судоми. Відправили сестру до Крижополя у лікарню. Діагноз був невтішний – правець. У лікарні не було протиправцевої сироватки, тому Ганя була приречена. У страшних муках померла моя сестричка навесні 1933 року.

ЯК МИ ПРОЩАЛИСЯ З ГАЛЕЮ

Мешканців у нашому селі ставало все менше й менше. Невблаганна голодна смерть забирала і дітей малих, яким би тільки жити і втішатися багатством української природи.

Мені тоді минуло дев'ять років. Настав улюблений усіма травень. У дитячій пісеньці співалось:

*Травню ласкавий,
Маю-розмаю.
Шовкові трави
Стели нам в гаю...*

Але не співали, не тішилися цим ласкавим місяцем жабокрицькі діти...

Ясне голубе небо, що простягалося над українськими степами, ласкаве сонячне проміння прощалися з Галею Онищак – дівчинкою шести років, нашою сусідкою, з якою ми часто бавилися на вулиці. Дивним-дивом вона дожила до цього травневого дня. Батьки її і бабця повмирали від голоду ще взимку, а вона, випрошуючи у сусідів по жменьці горошку, чи одній картоплині, дожила до весни і вийшла, а радше виповзла з хати в цей день.

Україна красувалася квітучими вишнями, які білим молоком вкрили землю і біля Галиної хати. Галя лежала біля тину і мертвими, як голуби́нь неба, очима наче дивилась крізь віття зацвілої вишні на сонячне небо. А весняний вітерець ледь-ледь ворухив і гладив її біляве волоссячко. Ми з Андрійком – сусідським хлопчиком – плакали, плакали, а потім уже і сліз не стало. Ми уклакли біля Галі і завмерли, дивлячись на неї. Наші дитячі серця стискалися: не знаю, чи від болю і жалю за Галею, чи зі страху перед своїм майбутнім. Ми втратили почуття часу, не орієнтувалися, як довго були біля неї. А десь в обідню пору приїхала сільрадівська фіра-ґара із дуже-дуже худими кіньми. Такими ж худющими були і фірмани, які підбирали мертвих з-під плотів і кидали їх на ґару. Декого виносили з хат.

Підїхали до нашої Галї, недбало підняли дитяче тїльце, кинули в той гурт мертвих та повезли на кладовище. А там кидали у спїльну могилу без хреста.

І не виресли на тому місці невеличкі горбики-могили, бо землю вирівнювали. Мабуть, була така вказівка “згори”.

Серед людей ще багато років потїм панував великий страх, аби не проговоритися бодай словом про голодомор. За доносом про такі розмови засуджували на 10 років ув'язнення за антирадянську агїтацію чи наклеп на радянську владу. Бо ж офіційно на державному рівні нїякого голодомору в Україні не було. В сїмї навїть батьки своїм дітям не згадували про нього.

Коли я повернувся додому з концтабору і зайшов до сестри Марусї, в розмовї згадав про голодомор 1932-1933 років. Мої племінницї, Ганя – дев'ятикласниця і Оля – семикласниця, були дуже здивованї і знизували плечима, не вірячи, що це правда. Сестра та її чоловік Андрїй докоряли менї, кажучи, що дітям не потрібно знати правду про голодомор. Для мене це було дивно, бо розмова відбувалася вже пїсля смерті Сталїна.

На Схїдній Україні про велику трагедїю голодомору було заборонено говорити до останнїх днїв існування СРСР. За розповсюдження цїєї правди судили відкрито, щоб усї боялися і мовчали. На великій брехнї трималася вся радянська влада. Доноси сексотів були явищем поширеним і за будь-що та без всякої причини людей судили: когось – для поповнення рядів безоплатних рабів московської імперїї, а ще й когось – для залякування решти людю.

ЯК ГОСПОДАРЮВАЛО І ЖИЛО СЕЛО ПІСЛЯ ГОЛОДОМОРУ

Усе село, люди, які пережили голодомор, дуже змінилися, стали зовсім іншими – замкнутими, понурими, мало розмовляли між собою. Сміху, жартів взагалі не було чути. Люди не збиралися на вулицях у неділю і свята, не співали пісень дівчата і хлопці, ніби сонце спохмурніло і не так ясно світило над селом, всюди наче витав похоронний настрій.

У селі влада організувала три колгоспи: ім. Леніна, ім. Калініна на поміщицькій садибі та ім. Шмідта на окраїні села. Наш двір належав до колгоспу ім. Калініна. Селяни стали покірними, добровільно подавали заяви про вступ до колгоспу. Але це була лише формальність, бо вже був прийнятий державний указ про те, що вся земля передана у власність колгоспам, а селяни стали колгоспниками. Залишилися селянам невеликі присадибні ділянки – городи, на яких вони могли садити ярину, що допомагало їм виживати при суцільній колективізації. Стодоли, стайні, клуні, які були на подвір'ях заможних господарів, почали розбирати, а цінні дерев'яні матеріали використовували для опалення осель.

Присадибні ділянки були невеликі, тож люди зменшували свої подвір'я, копаючи грядочки аж до самих призьб, щоб засадити яриною. Переважно засаджували картоплю, капусту, бо для іншої ярини (помідорів, цибулі, огірків, часнику) не вистачало цих вузеньких грядочок.

Навесні 1933 року для засіву поля з району в села під надійною охороною привозили посівне насіння. Скликали тих людей, які ще могли ходити на колгоспне поле, й організували посівну кампанію. І виснажені люди йшли, бо там у великому чорному котлі кипіло чорне вариво з сочевиці – маленьких пласких зернят. Пригадалося Шевченкове “Чорніше чорної землі блукають люди... Село неначе погоріло, неначе люди подуріли, німі на панщину ідуть і діточок своїх ведуть!..”

І наші батьки, йдучи на роботу в колгосп, брали з собою дітей, бо дітям також давали черпачок цієї справді дуже смач-

ної страви, чи тому, що ми, діти, були голодні, чи тому, що вона справді була смачною.

Так почалася невільницька праця в колгоспі. Моя мати заробляла на 1 трудовень 100 грамів зерна. При цьому норми виробітку були такі, що на 1 трудовень треба було відпрацювати два і більше днів. То й не диво, що свій заробіток за ціле літо люди могли принести на плечах. Крім важкої мізерно оплачуваної роботи на колгоспних ланах, селян оподатковували. Був установлений податок за кожне фруктове дерево. А росли в селі біля кожної хати розкішні вишні, черешні, абрикоси, яблуні, груші і солідні горіхи – все оподатковувалось. Тому ці фруктові дерева падали, зрубані сокирою, зрізані пилою, і залишали пусте сумне місце біля садиби та жаль у серцях людей, які так дбайливо довгими роками вирощували сади. Була встановлена норма здачі державі молока від кожної корови та яєць від птиці. Якщо господарі не тримали корів, то мусили сплатити грішми вартість молока, яке і не могли здавати.

Посумніли села, спохмурніли селяни. Люди були позбавлені своїх надбань з діда-прадіда, відібрана земля, випорожнені скрині, праця була майже дармовою. Старання виїхати до міста і там знайти працю були марними. Безпаспортний режим на селі звів селян до кріпацтва. Відсутність паспорта закривала перед селянами всі міські брами. Колись селянин-кріпак належав поміщикаві, а тепер – колгоспові, покинути який не мав права.

А в селі йшла активна пропаганда колгоспного ладу. Пам'ятаю, коли одного вечора спрацьовані та напівголодні люди верталися з поля, на сільському клубі був вивішений транспарант з написом великими білими літерами на червоній матерії: “Жити стало краще, жити стало веселіше!” Що це було? Насмішка над знищеним народом чи риторичне доповнення до знущань над ним? Я це гасло пам'ятаю досі, воно було і насмішкою і знущанням Москви над Україною.

Якось у неділю вчитель зі школи, агітатор, мабуть, комуніст, проводив агітацію серед жінок з нашої вулиці, щоб вони справно виходили працювати на колгоспне поле, що там, мовляв, їм варять куліш. Одна з гурту цих жінок – Бойцун Олександра –

піднялась і крикнула: “Нехай Сталін їсть той куліш!” На другий день вона за доносом була заарештована і засуджена на десять років ув’язнення. Покарання відбувала на лісоповалі у Печорі і ще десять років на поселенні. Приїхала додому лише після смерті Сталіна і нікого з рідних уже не застала.

Вміла праця споконвічних хліборобів, родючий український чорнозем і благодатний клімат робили свою справу і наближали всіх до заповітних жнив. По жнивах 1933 року колгоспники авансом отримали по 30–50 кілограмів пшениці. Зерно з нового урожаю мололи, пекли хліб, балабушки та їли обережно. Ті виголоднілі, які забагато з’їли за першим разом, хворіли і навіть вмирали.

Одноманітно, у важкій праці тягнулись дні. Не тішили селян своєю красою та багатством врожаю сади, сплюндровані податковим тиском, не оживали знівечені людські душі.

З вересня 1933 року ми, діти, почали регулярно навчатись у школі. Вчитися було цікаво, відвідування школи було без особливих пропусків. Закарбувався у моїй пам’яті такий факт: якось на великій перерві біля величезного ясена, що неподалік школи, у шкільному парку хтось із учнів старших класів сказав, що застрелився Микола Скрипник. Він раніше був міністром освіти УРСР. Чому так сталося, ми не розуміли, а вчителі нам про це не згадували жодним словом.

Якось із нашої церкви привезли у шкільну майстерню цілу фіру образів. Майстерня була велика, містилась у поміщицькому господарському домі, мала багато столярних і токарних верстатів. На цих верстатах школярів учили виготовляти різні точені дерев’яні предмети. Це були уроки праці. Майстернею відав учитель Перкань, добрий майстер і знавець свого ремесла.

З привезених образів змушувати нас вибирати полотна із зображеннями святих. Образи були мальовані олійними фарбами, збережені у доброму стані, рами образів гарно різьблені. Вибрані образи спалювали, а в рами вставляли портрети Леніна, Сталіна, Постишева, Косіора.

Я, вихований у релігійному дусі, змалку знав ще від покійної бабусі Марії та від матері, що є щось святе, яке треба цінити,

берегти, був навчений церковних молитов і законів. З великим здивуванням і дитячим боєм у серці я дивився на цей руйнівний процес.

Але в дитячій моїй голові спрацювала дивна ідея. З побожності я не спалював ікон, а тільки зняв образ св. Михаїла, намальований на полотні, скрутив його і непомітно виніс у коридор. У коридорі роздягнувся, оглянувся, чи нікого нема, обвив себе цим образом, одяг сорочку, піджак і мершцій подався додому. Вдома мене похвалили за мій учинок, тато зробив нові рами до цього образу, і його поставили в хаті у кутку.

Коли через вісімнадцять років я вернувся з ув'язнення, то застав цей образ у хаті. Дорікав, що не віднесли його до церкви, яку відкрили в 1941–1943 роках (за німецької окупації). Це був престольний образ нашої церкви. В хаті пара, невідповідні температурні умови знищили його.

Опустіла, посумніла наша церква, збудована ще у 1860 році. Велика, мурована, вона пишалася круглою банею над вівтарем. Друга баня була набагато вища, чотиригранна, з багатьма дзвонами. Діти охоче вилазили на цю верхотуру подзвонити на Великдень.

Окремо була біля церкви дзвіниця з дуже великим дзвоном. Його голос було чути далеко-далеко в селі і поза селом. Він закликав людей до церкви на Службу Божу і молитву. Дзвонарем був Платон – селянин середнього віку. В портику при вході до церкви стояли в ріст людини справа і зліва скульптури св. Петра і св. Павла, зроблені з білого мармуру. Вірні, які заходили до церкви, поклонившись, цілували їхні стопи. Ці скульптури збереглися дотепер. Іконостас був знищений, але в час німецької окупації, коли відновили церкву, мій тато зробив новий.

На найвищій бані був блискучий хрест, але за розпорядженням влади його зняли. Та кара Господня спіткала того, хто посмів це зробити. При виконанні цього розпорядження виконавець упав і забився. Церкву закрили. Зробили в церкві склад збіжжя. Люди боляче сприйняли таке рішення, плакали й сумували.

Попа на прізвище Буряк місцева влада змусила виступити перед людьми з промовою такого приблизно змісту: Бога нема, і пора закінчувати з релігійним обманом, бо будучи попом, він обманював людей. Численні селяни обурювалися на такі твердження і мовчки покидали клуб. Попові дали посаду бухгалтера в ССТ, але в 1937 році його заарештували і розстріляли у Вінниці, про що ми дізналися значно пізніше. Так почалась у нас атеїстична кампанія.

У школі я вчився добре, навчання мене цікавило, матеріал засвоював легко. Посеред навчального року мене перевели з третього в четвертий клас. Таке рішення я сприйняв дуже неохоче. Шкода було залишати своїх класних товаришів, але рішення директора Мазура Григорія Володимировича не можна було змінити. Директор читав у нашому класі історію Риму, Греції. Ці предмети подобались мені, і я залюбки вивчав їх. Директор у 1941 р. загинув на фронті.

У четвертому класі вже були уроки російської мови. Вчителька російської мови Мазур Ніна Іванівна була дружиною директора.

З усіх предметів залюбки вивчав географію. Вчитель географії Ящук був заарештований органами НКВД, і його доля мені не відома.

ПОЧАТОК МОЄЇ МЕДИЧНОЇ КАР'ЄРИ

Після закінчення неповної середньої школи батько забрав мене до Одеси, де за його наполяганням я успішно склав вступні іспити в медичне училище і був зарахований учнем. Училище знаходилось по вулиці Баранова, 10. Містилося воно в триповерховому будинку з просторими аудиторіями, великим спортивним залом і масивними мурованими сходами. В училищі було два факультети: фельдшерський і акушерський. Мене, за моїм бажанням, зарахували на фельдшерський факультет. Директором училища був Шварцгорн, деканом – Савіцький, який у 1939 р. переїхав у Станиславів, де був завідувачем обласного відділу, а потім – ректором Станиславського медичного інституту. Всі предмети в училищі викладали російською, тільки лікар Дольницький читав фізіологію українською і вчитель Чернецький – фізику. В училищі навчалися студенти з усієї України, а найбільше з Полтавщини. Всі ми були товариські і дружні, залюбки допомагали один одному в навчанні. Спочатку я жив у студентському гуртожитку на вул. Шолом Алейхема, 13, досить віддаленому від училища. На другому курсі перевели нас у новозбудований гуртожиток на Новоаркадійській вулиці, напроти військової частини. Неподалік цього гуртожитку були великі плантації троянд, які впиралися в блакитне плесо Чорного моря. Недалеко розміщалась очна клініка офтальмолога Філатова. До училища ми доїжджали трамваєм №29 через Куликівське поле, що біля вокзалу, Грецьку площу і через вулиці Дерibasівську, Хмельницького, біля головної пошти на вул. Баранова. Такий був щоденний маршрут учнів, які жили в гуртожитку.

На той час мій батько працював у тресті будівництва шкіл Одеси. Отримав ділянку для спорудження будинку, навіть розпочав роботу, але не закінчив, бо з початком війни 1941 року повернувся у Жабокрич.

Для мене слово “москаль” ототожнювалось зі словом “солдат російської советської армії”. Над моїм розумом тяжів колоніальний імперський чад. Я, будучи 16-річним хлопцем, нічого не знав про Західну Україну і чомусь дуже неприязно ставився до

тих величезних плакатів, які з'являлися у нас у 1939 році, коли Радянський Союз почав свою окупацію за Збручем. Я просто не міг зрозуміти, що ще десь є Україна. Мене вражали плакати, на яких зображено веселих, усміхнених, у народних строях дівчат, що зустрічали солдатів Червоної Армії. Такі плакати і стенди густо рясніли у великому портовому місті. Я ж зовсім не радів із того, був навіть пригнічений і незадоволений галичанами, що так радісно зустрічали Червону Армію. От таким був мій світогляд на той час. А життя в Одесі, в цьому бурхливому місті, йшло своїм плином.

У святкові дні – 1 Травня і Жовтневі “празники” – ми, студенти училища і всіх вузів, в обов'язковому порядку йшли майже на цілий день на демонстрацію. Носили транспаранти, написи на яких вихваляли вождів пролетаріату, портрети, а інколи й погруддя вождів. Ходили центральними вулицями міста, вигукуючи звучне і славнозвісне “ура”. В той час я, як і більшість учнів, не розумівся на політиці. Я не був національно свідомою людиною. Щоправда, я так і не став комсомольцем, підсвідомо недолюбував радянську владу; не знав, чому був цей страшний голодомор, не розумів, що радянська влада – то російська влада. З підручників знав про царський період, Жовтневу революцію. Але нічого не знав про Україну як окрему державу, окремий народ. Україна асоціювалась у моїй свідомості з Малоросією, з малоросіянами, які є споріднені з Росією як із старшим братом.

Мій рідний старший брат Павло навчався в Одесі у ФЗУ, а у 1939 році пішов служити у Червону Армію. Мати із сестрами Олександрєю та Марією залишилась у Жабокричі і працювала в колгоспі. Батько часто навідувався до них, допомагав їм грошми.

Своєю красою вражало мене Чорне море. Вперше я побачив його з високого берега – з бульвару Фельдмана, що за Оперним театром. Море синє-синє, безмежно рівне його плесо ледь-ледь похитувалося подувом вітру, який наче вколисував його. Вдалинні виднілися білі красені кораблі, які видавалися маленькими, а при наближенні до берега наче виростили з морських

хвиль. Біля берега море було мілке, а потім усе поглиблювалось і поглиблювалось. Берег піщаний, подекуди з дрібними камінчиками – галькою. На вулицях Одеси поблизу всім відомого одеського ринку Привозу продавали смажені бички по 90 коп. за кілограм. Ціни були такі: хліб чорний – 90 коп. за буханець, білий – 1 крб. 50 коп., цукор-рафінад – 3 крб. 50 коп. за 1 кг. Щоб купити хліба, потрібно було ранесенько ставати у довгу чергу і вистоявати кілька годин.

Іноколи я відвідував відомий Одеський оперний театр. На вулицях Одеси чув тільки російську мову, хоч проживало у місті багато українців. А українську можна було почути тільки на базарі, куди приїздило багато селян із навколишніх сіл.

Навчання в училищі було цікаве і суто професійне. Хірургію читав і проводив практичні заняття доцент Сосновський із першої хірургічної клініки медичного інституту. Одного разу він запропонував мені асистувати йому при проведенні операцій на псах в експериментальній операційній. Саме в той час доцент готувався до захисту докторської дисертації. Спочатку я не погодився на цю пропозицію, мотивуючи тим, що це буде ускладнювати заняття в училищі. Але Сосновський зумів мене вмовити і переконати, що заняття в експериментальній лабораторії будуть проводитися лише після уроків в училищі. З цього часу почалося моє практичне ознайомлення з хірургією.

Експериментальні операції проводились у просторій операційній, яка містилася у пивниці клініки медінституту. Операції виконували на тваринах, переважно собаках, на спеціально пристосованих для цього столах під ефірним наркозом з премедитацією морфію.

Там же працював доцент Бабський і завідувач цієї клініки професор Барештейн, праці яких на піддослідних тваринах були пов'язані з програмою військової польової хірургії.

Мені часто доводилось асистувати при цих операціях, але найбільше я допомагав Сосновському і, зрозуміло, набрав великого досвіду. Мої здібності доцент Сосновський відповідно оцінив. Він дозволяв мені самому зашивати очеревину, знімати і накладати шви, а також почав запрошувати мене в операційну,

дозволяв бути присутнім при складних операціях. Операційна була світла, простора, відповідно обладнана й освітлена.

У пам'яті моїй закарбувався такий випадок: привезли в операційну чоловіка середніх років з травматичною ампутацією обох ніг – дорожня травма (трамвайний наїзд). Побачивши цю масивну кровотечу, я втратив свідомість, мене вивели з операційної. Таке зі мною трапилось уперше і востаннє і більше за час моєї лікарської практики не повторилося.

Я зацікавлено спостерігав за ходом проведення різних операцій, радо виконував роботу, доручену хірургами: зміна пов'язок, зняття швів і таке інше, і хірургічний профіль сподобався мені. Я відшукував у книжкових магазинах книжки з хірургії, знайомився з теорією. Отак я освоював перші ази хірургії. Набуті знання пригодилися згодом, коли мені, ще недипломованому лікареві, доводилося виконувати доволі складні операції. Цінними були для мене матеріали оперативної хірургії Лежара (переклад з французької), “Оперативна хірургія” Шовкуненка. Теоретичні знання я застосовував під час надання допомоги пораненим стрільцям УПА, перед якими були наглухо закриті всі державні лікарні, всі операційні, а складні операції доводилось виконувати у селянських хатах.

Швидко і непомітно збігли роки навчання в училищі, яке я закінчив на відмінно, увійшов у число “п'ятивідсотників” і, таким чином, отримав право без екзаменів вступити до медінституту. Після закінчення навчання мені, як і іншим, на руки не видали диплому – тільки скерування на навчання у Львівський медичний інститут.

Ми з батьком з Одеси поїхали до матері в Жабокрич. Мати раділа, що завдяки моїм успіхам у медучилищі я отримав можливість вчитися далі і звільнитися від колгоспного ярма.

Багато наших випускників за призначенням поїхало працювати фельдшерами й акушерами в Західну Україну. Туди отримав скерування майже весь наш випуск. Поїхала туди і моя симпатія – дівчина-одеситка Клава Шарафаненко – українка. Вона отримала призначення фельдшером у село Стриганці Тисменицького району на Станиславівщині. Я ж недовго гостю-

вав у рідному селі. Поїхав до Києва вступати до медінституту, бо Галичина для мене була чужою, тож до Львова я їхати не хотів. Відстань від Жабокрича до Києва така ж, як до Одеси, тож мені здавалося, що був би я близько дому, недалеко від рідних. Дорікав собі, чому не попросив Сосновського, який на той час уже захистив докторську дисертацію, допомогти залишитися в Одесі і там поступити в медінститут.

Отже, поїхав я до Києва, а там мені відмовили, тому що скерування було до Львівського медінституту. Це я сприйняв дуже боляче, бо, як я вже згадував, Львів був для мене зовсім чужим містом. З жалем попрощався з Києвом, пошкодував що не доведеться мені бути студентом у цьому багатолюдному, красивому місті, і подався на вокзал. Тут мене здивувала така картина. На вокзалі я зауважив групу молодих людей – біля двадцяти осіб, гарно і дивно зодягнених, що стояли відокремлено від загального натовпу пасажирів. Ці люди вражали барвистістю свого одягу, красою кожущків, хоч було досить спекотно. Кожушки короткі, барвисто вишиті, на головах капелюшки з різнокольоровими стрічками. Через плече на довгих пасочках – шкіряні торби. Відмежовані були від метушливих пасажирів охоронцями порядку. “Гуцули, гуцули”, – чувся шепіт пасажирів. Це слово я почув тоді вперше і не надав йому особливої ваги. Здивувало мене інше: чому в цей спекотний день вони одягнені у кожущки. Виявилося, що це національна ноша, яку зберігали горяни. І не промайнула у мене навіть думка, що в недалекому майбутньому доля зближить нас у спільній боротьбі за нашу національну ідею.

Увечері пасажирським поїздом у плацкартному вагоні відїхав я до Львова. Заснув, пробудився у Волочиську, потім проїхали через маленьку річку Збруч. По Збручі проходив кордон між Польщею і Радянським Союзом, тут була заборонена зона, досить широка. До цієї зони без перепустки наблизитись не дозволяли – стерегла прикордонна служба.

Поїзд зупинився у Підволочиську. Всі вагони були зачинені, і військові – чи то прикордонники, чи то енкаведисти, – дуже ретельно перевіряли документи на право перетину Збруча. Але

це ж уже рік, як Західна Україна приєднана до Радянської України! Чого боятися, кого боятися? Для людей це було незрозумілим. Через вікно видно, як по перону проходили гарно одягнені офіціантки буфетів та метушливі пасажири.

В означений час поїзд рушив у напрямку Львова через Тернопіль, Красне. Мені згадалася розповідь батька, який у 1914 році служив у Брусиловській армії і, рятуючи пораненого у бою російського офіцера, сам був важко поранений під Красним, а потім довгий час лікувався в Бердичеві, Херсоні, Одесі. Отримав від Брусилова високу нагороду – Георгіївський хрест. І може, мій батько тоді стріляв у галичан, а галичани – в нього, бо воювали дві імперії – австрійська і російська, у військах яких служили українці. І чи не жахливий той факт, що брат брата убивав за чужі інтереси? А хто ж винен у цьому? Треба подумати!

Такі історичні події важко розцінити і зрозуміти молодій, національно несвідомій людині. Нині розуміємо, що це не тільки для нас, українців, ганьба, але і злочин, і біда, коли ми вбивали один одного з волі Росії й Австрії, які були для нас ворогами. Це я зрозумів і усвідомив далеко пізніше.

І так поїзд привіз мене до Львова, вїхав під скляний дах. Центральна саля вокзалу була розбита війною, частково її реставрували. Розпитав у перехожих, де знаходиться медінститут. Їду до центру трамваєм. Велелюдне, гарне місто з численними старими кам'яницями. При першому перехресті біля вокзалу пишається гарна церковна будівля з трьома гострими шпилями, закінченими хрестами. Церква чи костел – не знаю. Далі якийсь будинок-велетен – один, другий, мабуть, навчальні заклади чи урядові приміщення. Весело дзвонячи, трамвай довів мене до центру.

У центрі питаю людей: “Як зайти на вулицю Пекарську?” Пройшов декілька перехресть, дійшов до цієї вулиці. І знову звертаюся до перехожого, середніх років мужчини, елегантно одягненого, з цвікером на носі.

“Ізвініте пожалуйте, скажіть, где находітьсѧ медінститут і как туда пройті?” Звернувся російською мовою – так прийнято було говорити в Одесі і Києві, де домінував “общепонятний

язик”. Перехожий зупинився, проникливим поглядом оглянув мене від стіп до голови, відвернувся від мене, “совета”, і демонстративно плюнув у мій бік, не сказавши ні слова.

Мене вкрай здивувала його поведінка, я ціпенів від здивування, не розуміючи, в чому справа.

Львів дуже відрізнявся від Одеси. Вулички вузьенькі, люди спішать, метушня. А найбільше вразило мене те, що ніде не було чути російської мови. Але українська незвична для мене, інший акцент, багато незрозумілих слів. Правда, не було російсько-українського суржику, якийсь особливий діалект. З цієї обставини я зрозумів, що галичани не захоплювались приходом Червоної Армії, не так вони вітали “визволителів” у вересні 1939 року. Галичани зустріли Червону армію як нового окупанта, що змінив польську окупацію на московську.

І все ж я відшукав медичний інститут на вулиці Пекарській, зайшов у адміністративний корпус. У канцелярії мені порадили звернутися до приймальної комісії. Тут оглянули моє скерування з Одеси, веліли підійти до голови комісії. Я пред’явив голові скерування, і після докладного ознайомлення з цим документом він велів написати заяву на ім’я ректора інституту та заповнити анкету. Без особливих перешкод і труднощів мене зарахували студентом першого курсу Львівського медінституту.

У забезпеченні гуртожитком мені поки що відмовили, оскільки там ішли ремонтні роботи. З випускників одеського медучилища нікого до Львова не скеровували, лише у сусідню Станіславівську область.

Тому я й вирішив поїхати до Станіславівщини, куди вирушили мої товариші на працю. Також до Станіслава виїхав наш декан Савицький, скерований туди на посаду завідувача обласного відділу охорони здоров’я. До початку навчального року залишився місяць.

Зі Львова до Станіслава я поїхав поїздом, прибув на ринок, переповнений всякими продуктами, із типовою для таких місць метушнею покупців та продавців.

Місто видалося мені гарним, тихим і чистим. На вулицях чути було цокання кінських копит, торохтіння бричок. Іншого

транспорту в місті на той час не було. Такою бричкою я доїхав до облздороввідділу, яким уже завідував наш декан Савицький.

У коридорі я зустрів своїх однокурсників, що зїжджалися на роботу за призначенням до Станиславова, а звідси їх скерували у райони. Того ж таки дня я вперше познайомився з калузьким лікарем Дмитром Капітаном, завідувачем райздороввідділу у селі Новиця, що був розміщений у сусідньому селі Ляндестрау, а опісля переведений у велике гірське село Перегінське.

Лікар Капітан приїхав у облздороввідділ, щоб набрати медичні кадри до свого району. І він перший підійшов до мене. Зав'язалася невимушена ділова розмова. На запитання про біографічні дані я розповів йому про мої бажання і старання вчитися далі і моє зацікавлення медициною. Розмова між нами текла сердечна, і лікар Капітан запросив мене відвідати його в Калуші. Калуш – районне місто на шляху Станиславів-Львів. Я радо згодився на це, бо до занять залишалося ще менше місяця.

Для Капітана облздороввідділ виділив ще двох лікарів-євреїв, біженців з Польщі, та одеситку-акушерку Шуру Кацул. Завідувачем Калузького райздороввідділу призначили мого однокурсника, комсорга курсу Шмульмана.

Під вечір ми з лікарем Капітаном виїхали до Калуша. Вдома я познайомився з його гарною молодою дружиною, до якої він ласкаво звертався “Нюся”. За вечерею була невимушена, але якась віддалена розмова, а на другий день вранці ми поїхали у село Новиця на місце праці.

Райздороввідділ був розміщений у старій школі біля великої дерев'яної церкви, а у другій половині цієї будови розмістили амбулаторію.

Мене дивувало, чому його, солідного лікаря зі стажем скерували на роботу в Новицю, а мого однокурсника Шмульмана – в райздороввідділ. Про це я тільки подумав і залишився у здогадках.

Капітан звертався до мене “товаришу Зеленюк”, нічого особливого не розпитував, і я також у розмовах про своє життя не розповідав. Адже тих, хто мав скерування у західні області,

збирав декан Савицький і сказав: “Коли прибудете у Західну Україну, ведіть себе достойно, по-комсомольськи. Нічого зайвого не говоріть, будьте такими, як вас вчили в радянській школі і комсомолі”. На що він натякав, я так і не зрозумів, але така бесіда була. Я без нього знав, що про голод говорити не можна, а про життя в Радянському Союзі краще не говорити, бо брехати я не вмів, а правди не говорилося.

Настанови декана Савицького я пам’ятав, але в Капітанів, незалежно від цього, бесіда зводилася до медичних тем.

Через кілька днів я поїхав до Львова. У вересні розпочався навчальний рік. Мені надали місце на проживання у гуртожитку в кінці вулиці Мечникова. Там була їдальня, де переважно харчувались усі студенти. Батько мій на той час працював у Одесі, гроші для мене передавав до Жабокрича, а звіди мені пересилали до Львова.

Час проходив швидко. На зимові канікули я їздив до матері у Жабокрич. В селі в той час уже була десятирічка.

Після зимових канікул продовжувалось навчання. У Львові відчувалась якась відчуженість до всіх “советів”, у тому числі й до мене. Я це болісно відчував. Відкритих розмов між студентами не було, переважно все зводилося до навчального процесу. Я багато уваги приділяв вивченню таких предметів, як анатомія та гістологія. Анатомія давалася мені легко, бо мав відповідну базу знань з училища. Так минув рік навчання. У червні я успішно склав усі екзамени і поїхав у Калуш до Капітанів.

ПЕРЕБУВАННЯ В УПА

Неділя 22 червня 1941 року. Здавалося б, звичайна неділя, гарний сонячний день. Але в цей день, радше вночі, загриміли гарматні постріли на советсько-німецькому кордоні, під склепінням українського неба з'явилися німецькі бомбардувальники.

Розрив мирних, дружніх відносин між двома імперіями. Два володарі світу, Сталін і Гітлер, які запевняли один одного у непорушній дружбі, цього червневого дня розірвали дружні зв'язки. Німецькі війська без жодного опору перейшли радянський кордон і успішно крокували на Схід.

З Калуша дійшли чутки, що над ранком скинули три бомби на залізничний вокзал. “Війна, війна з німцями”, – говорили люди пошепки. Деякі заперечували, інші стверджували, що так дійсно сталося.

Молоді хлопці – військовозобов'язані – уникали зустрічі з органами правопорядку і влади. Думали, що буде загальна мобілізація. Але впродовж тижня вся радянська адміністрація втекла на схід, а органи НКВД залишили за собою тюрми, переповнені по-звірячому замордованими в'язнями у Тернополі, Станиславові, Калуші та інших містах та містечках Галичини.

30 червня на території Галичини, звільненої від советських військ, було проголошено відновлення Самостійної Української Держави. По містах і селах пройшли врочистості з цієї нагоди. Вони відзначалися масовістю учасників і святковістю цього торжества.

У цей час я був у гірському селі Перегінську. Після звільнення теренів Прикарпаття Капітан запропонував мені залишитися у Перегінську на посаді лікаря. Замешкав я в приміщенні поліклініки. Був це не дуже великий будинок: кухня, три світлі кімнати, досить велика веранда, маленька спіжарка. Телефонного зв'язку не було.

Німецький фронт успішно просувався на Схід. Капітан переконував мене, що їхати до Вінниці мені недоцільно, просто неможливо, і я вирішив працювати в медичній службі Калущини.

Із Перегінська кудись виїхали лікарі-євреї, залишився з невідомих причин лише лікар Фрішґрунд, який працював деякий час у Небиліві. Перегінське – велике гірське село, що пролягло вздовж гірської річки Лімниці з великими гарними житловими будинками.

На лікарській роботі я залишився сам. У приміщенні поліклініки було багато хірургічних інструментів, що допомогло мені активно зайнятися хірургічною практикою. Певних навиків я вже набув під час практики в медучилищі, в дечому допомагали мені медичні підручники. Цією роботою я заробляв собі на життя.

У домашній господарці мені допомагала Оля Кулиній – дівчина моїх років. Це була сестра греко-католицького священника, якого заарештували у Львові в 1941 році. Олиного нареченого, зв'язкового ОУН, убито при переході малярського кордону в 1939 році. Дівчина була дуже ввічлива, інтелігентна, хоч походила з перегінської селянської родини. За поміч я їй платив, бо гроші у мене були. Інколи навідувався до Капітанів у Калуші. Вони мешкали недалеко від центру, займаючи половину особняка, на другій половині жила старенька їмость пані Рудавська, мати першої дружини Капітана, яка померла від туберкульозу. На другому поверсі мешкав отець Майорчак, священник з села Копанки. Поруч з Капітанами жила родина священника Манцібовича, який до 1939 року був катехитом у середній школі в Калуші. У Капітанів, куди часто вони приходили, точилися цікаві політичні дискусії, називали прізвища визначних українських діячів того часу, для мене зовсім чужі та невідомі. Отець Манцібович був активним учасником політичних подій у Калуші і в сусідніх селах, редактором районної газети “Золотий тризуб”, за що пізніше й поплатився довголітнім ув'язненням у советських таборах.

Капітан обіцяв взяти мене на посаду шкільного лікаря при магістраті в Калуші, при ньому був такий кабінет. У Калуші відкрили тоді середню, а в 1943 році і торговельну школу.

Після відступу радянських військ до Калуша прийшли малярські відділи. Типовою для малярів жорстокістю відзнача-

лися ці підрозділи. Доходили чутки про нелюдську поведінку мадярського війська, особливо якогось майора, який грабував матеріальне добро, незважаючи, чи було воно державним, комунальним чи приватним.

У місті правила мадярська жандармерія, комендантом якої призначили літнього капітана, а його заступником – молодого лейтенанта. Як довго перебували мадяри в Калуші, не знаю, але скоро німці змінили мадярів. Німецька окупація з її гаслом “Німеччина понад усе!” та патологічно розвиненим бажанням панувати над усіма не покращила долі українців. Німецька жандармерія, прямуючи по звільненій від більшовиків території, вдалася до терору.

І все ж таки життя українців нуртувало, прогресував і набирив сили дух боротьби за звільнення від всякого окупанта. Гестапо нещадно нищило євреїв. Тривали арешти керівної єврейської верхівки, організовували “гетто” (збирали масово євреїв і тримали під суворою охороною, а опісля розстрілювали). Жертвами цих акцій стали й українці, які проявляли свою свідомість і спротив караючому режиму.

Пригадую, як у Калуші німці під суворим конвоєм вели понад сім десятків селян із Копанки на цвинтар, де їх розстріляли. Церкву і частину села спалили. У відповідь на це хтось убив 2–3 німців-гестапівців.

У Калуші в домі Рубчака працювало КРІПО (кримінальна поліція), куди входило багато поляків. Вони відзначалися особливою жорстокістю щодо українців. Жертвою доносу поляків став і лікар Капітан, але завдяки добре організованій утечі зі Станиславівської тюрми йому вдалося зберегти життя.

Отак протікав час німецької окупації. Вістки про німецькі репресії все частіше доходили до людей. Я відновив студії в медінституті у Львові 1942 р. Тоді там була триместрова система. Канцелярія медінституту містилася на вулиці Чернігівській у бічному корпусі праворуч, на першому поверсі. Ректором інституту був професор Андрій Ластовецький родом з Бережан. Проживав він на вулиці Острозькій (бічна Личаківської). Загинув трагічно від рук польської боївки. На заняттях ми ви-

вчали багато предметів німецькою мовою. Мені було важко вчитися, але інституту я не залишив.

Хату мою в Перегінську доглядала все та ж Оля Куліній, що жила по сусідству.

У кінці березня 1944 р. з наближенням фронту до Тернополя навчання в інституті перервалося, студенти самовільно покидали студії і в крутежі воєнних подій подалися хто куди.

Тривожні чутки надходили з Калуша. Одного дня принесли жахливу вістку про злочасний день, який пережила Калущина. На ринку, в центрі міста, біля аптеки розстріляли дванадцять чоловік, серед них вісім учнів торговельної школи. Гестапо розстріляло тоді найвідоміших та найгарніших хлопців з Перегінська: Ярослава Глушка, Ярослава Панька, Ярослава Писаря. Як свідків цього розстрілу гестапівці зігнали сюди людей, які того дня прийшли на ярмарок до міста. Відголос про цю сумну подію понісся по всій околиці. Уже пізніше, після проголошення самостійної України калушчани вшанували ці місця: спорудили пам'ятник з викарбуваними іменами жертв фашистського режиму.

А я продовжував працювати фельдшером у Перегінську. Часто навідувався до Капітанів у Калуші, консультувався з усяких медичних питань. Побував я також у Ходорові в сестри Капітанової дружини. Її чоловік – поляк, мали дві дочки: Ірі – 18 років, Нелі – 12. Їхній батько ще працював у залізничному депо, приїздив до мене у Перегінськ.

Повертаючись до Перегінська і дізнавшись, що більшовики вже під Станиславовом, я в товаристві аптекаря з Рожнятова, інженера Левицького, вирушив на Закарпаття через Осмолоду, Лужки. Про пересування ворожих військ ми довідувалися від селян, які слухали радіо, від них же дізналися, що більшовицький наступ відбито. В той час ми опинилися в таких непрохідних карпатських дебрях, що, не знаючи дороги, повернулися назад в Осмолоду. В Осмолоді я вперше зустрівся з чотою УПА. Для мене ця зустріч була несподіваною: поява якогось війська в Карпатах викликала в мене, крім здивування, ще й переляк. Тікаю вузькоколійкою до Брошнева, а звідти – до Калуша. У Ка-

луші зайшов до Капітана, який запевнив мене, що на залізничному вокзалі наготові товарні вагони для виїзду на еміграцію і що для мене там місце знайдеться.

У крутежі воєнних подій не без впливу Капітана я залишився в Калуші, а Капітан з родиною виїхав на Захід. Доля інженера Левицького мені не відома.

ДРУГА СОВЕТСЬКА ОКУПАЦІЯ

На весну-літо 1944 року в Західній Україні припадає зміна ворожих окупацій. Якщо в 1939 році польська окупація змінилась на московську, а ця своєю чергою – в 1941 році на німецьку, то в 1944 р. грізною навалою знову повернулася советська. До цього повернення готувалася вся Західна Україна, організовуючи збройний опір під керівництвом ОУН. У 1942 р. створено збройні загони УПА, яка вже набула чималого досвіду і навиків боротьби з німецькими окупантами і мала підготовані військові кадри.

З наближенням німецько-советського фронту всюди панувало помітне пошвавлення і переполох серед населення. У містах неприхована паніка, метушня, поспішні приготування, переважно інтелігенції, до евакуації на Захід. Залишали свої домівки і нажите добро на когось із дальшої родини, знайомих чи сусідів, а самі з сім'ями вирушали у невідоме, щоб якнайшвидше і якнайдалі втекти від червоної чуми. Численні мешканці міст шукали будь-якої можливості виїзду на Захід, бо згадували побачене і пережите – масові вбивства і жахливі звірства енкаведистів, що після себе залишили гори замордованих. Люди були свідками й учасниками масових похоронів невинних, по-звірячому закатованих рідних і близьких. Тому прагнення міського населення виїхати на Захід було цілком виправдане та зрозуміле.

Підготовка до збройного опору проходила підпільно в повній конспірації. Все сільське населення на диво організовано і самовіддано готувалося до боротьби. Ось такими я бачив міста і села Галичини напередодні нової, советської окупації.

Я не розкладав свого наплічника, надіявся, що за обіцяною Капітана в будь-яку мить доведеться сідати у приготовані вагони і втікати перед страшною загрозою, котра насувалася зі Сходу, і врятуватися від неї можна було, лише подавшись на Захід.

МОЯ РОБОТА ЛІКАРЯ УПА

*Оскільки український рух
органічний і живиться власним
життям, він ніколи не згасне.*

В.Вернадський

Одного погідного недільного дня у квітні 1944 року прийшли до мене два хлопці у військовій формі і лаконічно заявили: “Докторе, ви підете з нами!” Цього я зовсім не міг збагнути. Куди і чого мене забирають? Хіба тому, що я східняк? Чого мені чекати від цих зовсім чужих людей? Що дали? Тривожні думки роїлись у моїй голові, приходили різні здогади.

Довезли мене до села Велика Тура. Тут завели у невеличку кімнату селянської хати, де я залишився сам. Але кімнату охороняли три військові, і я почув таке: “Ти вважай, та гляди, бо він може втекти!” Я не міг передбачити, що зі мною буде, але жодних питань і жодних пояснень не було.

Через деякий час завели мене до гурту якихось чужих і не відомих мені мужчин. Деякі з них були у військовій формі, а дехто – у цивільній. Була гарна сонячна погода, вони сиділи на подвір'ї селянської хати, ведучи поміж собою розмову. Мене зустріли мовчки, нічого не питаючи, хто я і чого тут.

Мене вразила їхня зовнішність. Розкішне, багате, кучеряве чорне волосся, чорні, як дві вуглини очі, виділялися в одного з них. Він був у цивільному одязі, розмовляв швидко, відчувалася рішучість. Це був, як довідався я опісля, обласний провідник Станиславівської області на псевдо “Роберт”.

Стрункий, незвичайної як для мужчини краси, високого зросту, у військовій формі і до блиску начищених чоботях – повітовий провідник СБ “Денис”.

Нижчий на зріст, також у військовій формі – окружний провідник СБ “Бурлака”. Два інші – “Косар” у цивільній формі, окружний провідник Калущини, і “Улас” – працівник СБ.

Про те, хто був на цій зустрічі, розповіла згодом “Калина” (про неї мова далі), бо з огляду на засади конспірації ніхто мені не представлявся.

До мене звернувся “Бурлака” зі словами: “Ви прибули до нас допомагати нашим пораненим і хворим стрільцям з УПА та українського підпілля як лікар”. Тепер я зрозумів нарешті, чого від мене хочуть, і відповів: “Але ж я ще не лікар, я мав намір виїхати на Захід, як і багато інших, бо повертається советська окупація. Ви їх не знаєте, як знаю я. Коли вони прийдуть на вашу територію, то до місяця часу нічого не лишиться”. Жоден з них нічого не відповів, мовчки переглянулись і усміхнулись.

“Бурлака” запропонував вибрати собі псевдо, а своє прізвище ще забути, бо в них так заведено. У відповідь я запевнив, що моє прізвище Зеленюк і мені не потрібне ніяке псевдо. “Ні, – заперечив мені військовий, – якщо ви не хочете для себе псевда, то ми його дамо вам самі”. І подумавши, сказав: “Від сьогодні ви не Зеленюк, а “Пастер” і будете гідні цієї назви”. І так, несподівано для мене, на довгі роки я став “Пастером”.

Переночував в окремії кімнаті у Великій Турі. Давали їсти смачну господарську їжу, але я нічого не хотів. На другий день зранку на селянській фірі завезли мене до невеликого підкарпатського села Болахова, на околицях якого виднівся ліс. Справжня партизанська оселя, майнуло в думці, коли я познайомився з настроями, які панували в селі.

Тут мене познайомили з молодою гарною дівчиною середнього зросту, з розкішним руським волоссям. Вона називалася “Калина”, а мене представили як “Пастера”. Їй вручили маленьку естафету (секретний папірець), і прочитавши його, вона привітно усміхнулася та сказала: “Ну, добре, все мені ясно, будемо працювати разом”.

Ось так я поволі входив у нове середовище українського підпілля з його буднями. Того ж дня повели мене в одну із хат до пораненого в ногу хлопця-повстанця, щоб змінити пов'язку на рані. У хаті була санітарна торбина з бинтами, йодом і якоюсь маззю. Потрібного для роботи пінцета не було, але перев'язку я зробив як слід. Пообідали разом з “Калиною”, яка наступного дня зранку попросила йти з нею в ліс. День був погідний. Йшли лісовою дорогою, а опісля повернули на галявину, обрамлену численними кущами. “Калина” добре знала секрети парти-

занських сховків, відтягнула відповідний куц і тим самим відкрила вхід у велику металеву цистерну, на дерев'яних полицях якої зберігалася велика кількість різних медикаментів та матеріалу для бандажів: бинти, марля, вата, антисептичні розчини. Ми уважно переглядали, сортували, складали ці медикаменти. Вони були різних фірм. Сортували все за їхньою дією. Після виконаної роботи ми з “Калиною” вийшли зі сховку й акуратно закрили конспіративний вхід. Повернулись у село, пообідали і розійшлися по своїх квартирах. Про себе і своє минуле ніхто не розповідав, цю тему ми в розмовах оминали.

Через кілька днів я поїхав в гори. Дорога пролягала біля села Гошева. На горі над верховіттям дерев пишалася церковна баня, там чудотворна ікона Божої Матері впродовж багатьох років збирала людей, що з вірою і молитвою приходили на це місце. Вже темніло, як ми вїхали в село Витвиця, а далі подалися через Кальну, Розтоки до Слободи Болахівської – великого гірського села, розташованого вздовж потічка, серед могутніх карпатських смерек і дубів. Далі подались мимо Лужків у село Липа. Залишили ці гірські села і крутими стежками пішли вглиб карпатських лісів. Проходячи горами, кілька разів зустрічали молодих стійкових, які пропускали нас за умовними паролями. Все це було для мене і дивне, і нове.

Ми добралися до лісничівки з кількома кімнатами. Біля хати – довга будівля з дощок, у якій стояли залізні ліжка, а на них лежали стрільці УПА, поранені в боях з німецькими каральними органами. Це і був той “шпиталик”, як його називали тоді і як тепер у спогадах іменують.

Тут привітно зустріла нас гарна, струнка, кароока блондинка. Хлопці, які прийшли зі мною, вручили їй “штафету”. Вона уважно прочитала її і лагідним голосом заспокоїла мене: “Не бійтеся, будемо працювати разом”. Так раніше говорила до мене і “Калина”. Вона, мабуть, зауважила моє хвилювання і здивування, що опановувало мене щораз більше. Це була студентка третього чи четвертого курсу Львівського медичного інституту, називала себе “Танею”. Родом з Войнилова біля Калуша, вона добровільно покинула навчання в інституті, свій

дім і родину і пішла на медичну службу в українське підпілля. Мені розповідали, що “Таня”, коли побачила курінь УПА, курінного “Козака” з підстаршинської школи, який відбував військову муштру на лісовій галявині, заплакала з радості, що є українське військо.

“Таня” познайомила мене з небагатим шпитальним господарством: автоклав, металеві шини, якими ми удвох з “Танею” шинували, гіпсували вогнестрільні переломи рук і ніг наших стрільців УПА.

“Таня” спала на тапчані в амбулаторії, вранці звивала свій матрац, готуючись до прийому поранених. Мені виділили для спання місце в окремій кімнаті.

Пізніше “Таня” вийшла заміж за “Роберта”, спочатку обласного, а опісля крайового провідника, родом із села Бережниця, що біля Калуша. Походив він зі свідомої селянської родини, яку ще в 1940 році вивезли органи НКВД в далекі сибірські ліси. Вчився в Рогатинській гімназії, де виявився активним організатором юнацької сітки. З юнацьких років співпрацював з молодшим братом провідника Степана Бандери Богданом, бо їх родинні села Бережниця і Старий Угринів розташовані по сусідству. “Роберт” був наділений неабиякими організаційними здібностями, рішучий, вимогливий до себе і до своїх підлеглих. У своїх діях щодо організаційної роботи передбачливий і справедливий. У цього подружжя було двоє дітей. Старша дівчинка, хвороблива і квола, перебувала під опікою дбайливих селянок Слободи Болехівської.

Восени 1946 року “Таня” з маленьким сином і “Робертом” перебували в бункері у глибині Карпат. Там стали жертвою провокації і героїчно загинули. За точними даними стало відомо, що провокатор вийшов у розвідку, потрапив у засідку, був поранений і, рятуючись від покарання, зрадив бункер обласного проводу. До цієї акції-облави кагебісти організували цілий полк війська.

Тепер місце загибелі краєвого проводу вшановує Калущина і вся Івано-Франківщина. Щорічно відбуваються поминальні відправи за загиблих героїв, складають вінки і запалюють свічки.

Червоними китицями хилиться калина, а з вершин гір лине тужне “Кру-кру-кру”.

Дочку “Тані” й “Роберта” забрала зі села мама “Тані” до Войнилова, де вона виросла й вийшла заміж. Їхня внучка закінчила юридичний факультет Львівського університету і живе тепер у Львові.

Ось так мене, молодого, полохливого за вдачею і далекого від політичного зацікавлення, вводили в українське підпілля дві молоді дівчини-патріотки, які ставили понад усе ідею боротьби за Україну.

Фармацевт “Калина” – невдовзі вийшла заміж за “Уласа”, провідника СБ (з ним я зустрічався у Турі Великій). Під час чергової облави, які безнастанно організовували більшовики, “Калину” заарештували в одному із сіл Долинщини. Коли вона перебувала ув’язнена в тюрмі у Долині, на її визволення поспішав зі своєю боївкою “Улас”, де й загинув у боротьбі з кагебістами. “Калину” засудили на 25 років. Відбувала покарання на Колімі разом з “Оленкою” – Надею Посацькою, яка й розповіла мені всю цю історію. Після звільнення у 1956 році вона вийшла заміж за такого ж політичного в’язня-поляка, виїхала до Польщі, до Вроцлава, де живе дотепер.

Недалеко від нашого шпиталика в Лужках було організовано курси медичних сестер. Лужки – мальовниче гірське село, розташоване між пагорбами різної висоти, оперезане шумливими гірськими соснами, насичене чистим гірським повітрям. Фактично все населене правдивими патріотами, які активно допомагали підпіллю.

Слухачі курсів були дівчата переважно з гімназійною освітою. Курсами відала “Степова”. Лектором і викладачем медичних дисциплін був єврей з Тернополя під псевдо “Амікус”, знаючий лікар і розумний викладач.

Одна з курсанток, молоденька, гарна блондинка Сімків Романа, пізніше стала моєю дружиною. Вона в той час закінчила 1-шу українську гімназію у Львові, добровільно зголосилася на курси. Засуджена на 25 років ув’язнення. Покарання відбувала в північних таборах Мінлагу “Інта”.

Одного дня вранці мене покликали в сусіднє село Липа до пораненого в сутичці з німецькими відділами стрільця УПА. Поранення у шию, за кульовим каналом з'явилася над ключицею флюктуація (припухлість). Операція нескладна, я навіть без знечулення прорізав скальпелем у центрі, де найбільше проявлялась флюктуація, встановив марлево-йодоформну туруну, перев'язав шию, наклав відповідну пов'язку. Хворого від мене забрали, і далі про нього нічого не знаю.

Якось через декілька днів я почув метушню біля річки, що протікала селом. Ніяк не міг збагнути, що сталося, але мені розповіли, що якась відважна дівчина каменем убила советського розвідника, який вештався по карпатських теренах.

Минуло ще декілька днів, і до села вступили совети-армійці. Ця подія вкрай стривожила мене, і я вирішив ховатися. А сховком для мене виявився невисокий оберіг біля хати господарів. Я швиденько видряпався на нього, зарився в сіно, насуваючи на себе великі пласти. Але чую, що в селі метушня, якісь важкі кроки біля оборону, типові солдатські матюки. Коли чую, хтось добирається на сіно поверх мене. Пошарудів плащ-палаткою, недовго полазив оборомом, пізніше зіскочив і відійшов. Я чув його кроки, що віддалялися, а коли вони стихли, я нервово зірвався з того оборону, струсив зі себе сіно і пішов селом. Зайшов до крайньої хати, відкриваю двері, а там повно советських солдатів, які порозсідалися біля довгого господарського стола і щось смачно їдять.

“А де моя мама, ви не знаєте?” – звернувся я до господині. Вона швидко зорієнтувалася і недбало відповіла: “Та не знаю, лиш була тут та й десь пішла”.

Перед фронтовиками вдавав, що я вчитель-біженець, бо виглядав на такого. Переночував на стриху в одній хаті. Москалі-фронтовики подалися в гори, а я вранці перейшов у село Слобода Болахівська, яке в той час входило у фронтову зону. В гірських селах проходив фронт. Віддунням карпатських гір відбивалися вибухи гарматнів то німецьких, то советських. Я опинився в гурті сільських людей, які металися то сюди, то туди. Йшли в ліс, ховаючись від гарматнів, або знову

верталися до своїх домівок. Фронтовики не цікавились загальною ситуацією в Галичині, вони йшли вперед по команді. Каральні війська НКВД подалися тільки вслід за ними.

Наступного дня, коли притихла стрілянина, я покинув село і сам пішов попри Кальну, Розточки, прямуючи до Витвиці. У випадку якихось перевірок я надіявся видати себе за вчителя, який втікав перед фронтом, не маючи жодного документу. В кишені штанів я мав кілька золотих царських п'яток і кілька австрійських золотих десяток, які отримав від людей у Перегінську, але й ті загубив, ховаючись в оборозі. Йдучи полями, бачив убитих коней, а в одному місці зустрів советського офіцера, який стояв обіч дороги, роздивлявся навкруги, але мене не чіпав, і я мовчки, з трепетом пройшов мимо.

Так дібрався до Витвиці. Пройшовши село, виходив з фронтової зони. В цьому районі я знав тільки надрайонного пропагандиста “Беркута” і надрайонного провідника “Іскру”, людину середніх років, міцної статури, охайну, ділову і рішучу. Сам уродженець гірського села Тисів. Але на той час зв'язок був утрачений, і я вирішив вертатися до Болехова, де знав, більше підпільних точок.

У білий день я вибрався з Витвиці, пройшов біля Гошева в напрямку Болехова. Тут побачив, що фронт уже за мною. В одному з перших сіл біля Гошева потрапив на підпільний зв'язок і далі йшов підпільними зв'язками.

Ідучи цими зв'язками, в одному з сіл я познайомився з лікарем під псевдо “Вугляр” і фельдшером “Копитком” – молодим хлопцем високого зросту з дуже світлим волоссям. Лікар “Вугляр” розповідав мені, що навчався у Празькому університеті на медичному факультеті, згадував деякі деталі зі своєї медичної практики. З ним мені пізніше доводилось зустрічатися в лікарській роботі.

Нарешті я дібрався до Болехова, зайшов до знайомої мені хати. “Калини” не застав, десь вибула, “Тані” теж не було, їх ніколи більше я не зустрічав. Як переходила фронт “Таня” і всі, хто був у нашій шпитальці за Липою, мені не відомо.

По районах большевики почали налагоджувати свою адміністрацію, в міру того, як фронт успішно просувався вперед. У Болехові я був тільки кілька днів. Звідти за чиеюсь вказівкою вночі фірою перевезли мене до села Камінь, де був організований підпільний шпиталик. Як потім я довідався, його організували для поранених вояків “Чорного лісу”.

Село Камінь розташоване близько глухої дороги Калуш-Перегінськ, яка простягається через Новицю, Ландестрай, Лъдзяне, Красне, Небилів. Село недалеко від “Чорного лісу” не викликало ворожої підозри, тому хтось із проводу запланував там шпиталик по селянських хатах. Туди мені доставили німецький польовий набір хірургічних інструментів у двох великих алюмінієвих скринях. Набір був багатий і дуже цінний для мене як хірурга, чим я був дуже задоволений. По деяких господарствах робили сховки для хворих і поранених.

У селі перебував з усією родиною старий чоловік Келебай з Калуша. Високий і статечний, він ходив по селі, спираючись на костур. Дочка Дарка, струнка шатенка, хворіла на туберкульоз, але працювала друкаркою у відділі пропаганди. Друга дочка – Марійка. З ними ще жила племінниця Нюся. Як я довідався, сина його за співпрацю в Юнацькій Сітці ОУН розстріляли в Калуші німці. Дружина працювала кухаркою у кухні для стрільців, але при переході фронту загинула внаслідок військових міжфронтових дій.

Келебай на псевдо “Юр” був, як на його роки, дуже активним. Він заготовляв у селі харчі для відділів УПА, контролював підготовані схрони (бункери) для поранених. Як склалася його доля, не знаю, бо після мого арешту він ще залишився в селі.

Згодом появилася надрайонна УЧХ Ольга Наконечна, псевдо “Степанівна”. Під час зустрічі я завважив зовсім не привабливу її зовнішність, не була вона такою делікатною, ввічливою і привітною, як “Таня” і “Калина”. Здалась мені надмірно вимогливою до підлеглих, хоча ті вимоги не стосувалися мене. Згадала мені про німецький набір хірургічних інструментів, з яким я уже ознайомився, і пообіцяла, що когось із медиків пришле мені для допомоги. Запитала, що ще потрібно мені в роботі.

Мене цікавив насамперед перев'язочний матеріал та автоклав, антисептики, настоянка йоду, спирт тощо. Також украй необхідні були знеболюючі, анестетики. Усе це в короткому часі мені доставили.

Санітаркою була Наталка Музика з Каменя, молода, гарна дівчина, яка походила з відомої патріотичної родини і закінчила медичні курси.

Медичні сестри поповнювали медичну службу після короткочасних підпільних курсів. Між ними була Зеня Федак, псевдо “Невідома”, яка найдовше працювала зі мною. В моїй лікарській роботі зустрівся я з двома патріотками, сестрами Посацькими, дочками директора школи із села Грабівка, що біля “Чорного лісу”. Старша Ніна, псевдо “Уляна”, окружна провідниця УЧХ Калущини, дуже рішуча й активна. Її сестра, псевдо “Олена”, була членом надрайонного проводу Калущини.

Обласна УЧХ Юля Ганущак, уродженка села Долпотів, за спеціальністю – вчителька, закінчила вчительський семінар ще в 30-их роках. Була активною членкинею ОУН, і через те не працювала на вчительській посаді. Педагогічної роботи польський уряд їй не довіряв, бо добре знав її погляди. Тому до війни була лише вихователькою в дитячих садках. У підпіллі працювала під псевдо “Галичанка”. У своїй роботі з нею я не зустрічався.

Краєвий провідник УЧХ Катерина Зарицька, дочка відомого професора Львівської політехніки Мирона Зарицького, ще в часи польської окупації була активним членом ОУН. У час національного зриву 40-років у підпільних умовах займала посаду крайової провідниці жіночої мережі ОУН.

Ходили чутки по довколишніх селах, що в “Чорному лісі” діє великий військовий загін із куренів УПА під орудою командира “Різуна”. Говорили, що він має добре вишколених військовиків, успішно захищає своїми відділами навколишні села від терористичних акцій НКВД. У нього був свій лікар – “Берест”. Як потім я дізнався, це був Ярослав Мартинець, родом з Богородчан, що біля Станиславова. Він закінчив Львівський медичний інститут, працював завідуючим амбулаторією в Богородчанах;

як патріот, добровільно пішов лікарем у загони “Чорного лісу”. Лікарську працю пов’язував із журналістською, записи його передавали конспіративним шляхом на Захід і опісля надрукували в окремих томах Літопису УПА.

Одночасно “Берест” був активним вояком УПА, маючи 8 стрільців у своєму розпорядженні. Героїчно загинув у бою з окупантами в 1948 році у селі Завій на мості річки Луква. На цьому місці збудовано капличку і поставлено пам’ятний знак. Я побував на цьому місці, щоб віддати шану побратимові.

Окрім нього, в підпільних відділах УПА “Чорного лісу” працювали лікар “Фока”, фельдшер “Богданка”, яка закінчила медучилище в Станиславові, а також фельдшер із Полтави “Полтавець”, гарний, білявий хлопець, уже досвідчений військовий фельдшер советської армії, який втік із німецького полону і прийшов у відділи УПА.

У своїй роботі я зустрівся також із дружиною командира “Різуна” Генею, яка працювала у нас медсестрою.

Що можна сказати про медичну службу ОУН-УПА?

На початку організації вона спиралася на лікарів-євреїв, які, втікаючи від німецьких переслідувань, зв’язувалися у лісі з відділами УПА, щоб зберегти себе фізично.

З одним із таких лікарів під псевдо “Кум” я працював у наших відділах. Він закінчив медичні студії у Відні ще до 1939 року як стоматолог. А в умовах підпілля працював як хірург і терапевт, радо передавав свій лікарський досвід середньому медичному персоналові. При наближенні советського фронту у 1944 році і з поверненням другої окупації всім лікарям-євреям було дозволено вийти з українського підпілля, що фактично зберегло їм життя. Вони покидали ліс, УПА, верталися до міст і працювали за спеціальністю. Зрад та провокацій за ними не траплялося.

Однак лікар “Кум” вибрав інший шлях. Він попросив дозволу продовжувати лікарську службу у відділах УПА, віддаючи борг тим, хто врятував йому життя.

У 1948 році в лісі поблизу с. Сколе, де розташувалася шпиталька УПА, “Кум” виконував свій професійний обов’язок. Під

час наступу радянських військ НКВД хворих зі шпиталі евакуювали вглибину лісу, а лікар “Кум” відбивав ворожий наступ. У цьому бою він загинув разом з іншими стрільцями УПА. Жертовний учинок єврейського лікаря гідний нашої вдячної пам’яті. Слід сказати, що українські лікарі в більшості своїй при наближенні радянсько-німецького фронту подалися на Захід. Їхня втеча у багатьох випадках не була лише їхньою ініціативою, це підтримував провід ОУН, очевидно, з мотивів збереження кадрів української інтелігенції, в тому числі й лікарів. У той час ще жевріла надія на післявоєнний конфлікт Заходу зі Сходом, але так, на жаль, не сталося.

На місце лікарів-євреїв приходили медики-студенти, молоді, відважні, готові до всяких випробувань. Дуже рідко зустрічалися дипломовані лікарі, анестезіологи, кваліфіковані хірурги. А в них була якраз найбільша потреба, бо стрільці УПА часто зазнавали складних поранень і не отримували фахової хірургічної допомоги. Всі державні лікарні та операційні були наглухо перед ними зачинені, обставлені ворожими сексотами з медичного персоналу. Отже, потрапити туди пораненому стрільцеві означало добровільно здатися до радянської тюрми, а там – неминучі допити, суд, табори і в багатьох випадках навіть розстріл. Поранені довіряли своє життя підпільній медичній службі, і ми виконували свій обов’язок. Але цього було замало. Не вистачало знань, медичного, а найбільше саме хірургічного досвіду, бо всі медики, з якими я зустрічався в підпіллі, були тільки на порозі своєї медично-лікарської практики. Хтось був уже дипломованим терапевтом чи лікарем іншого профілю, але їм дуже нелегко було переключатися із стетоскопа на хірургічний скальпель, невдалий чи хибний порух якого міг позбавити життя пацієнта.

Ось так виглядала медична допомога УПА, мабуть, на всій території Західної України, де палахкотіла національно-визвольна боротьба з озброєним до зубів ворогом.

Складність медичної праці посилювалася ще й тим, що підпільні лікарі робили хірургічні операції в селянських хатах, в антисанітарних умовах, без особливого дотримання правил

гігієни, без відповідного електричного освітлення. Знаю з досвіду, що малі хірургічні втручання робили під відкритим небом, на лісовій галявині. Часто бракувало ліків, наркозу, інструментів, перев'язочного і – що найважливіше – стерильного матеріалу. Як правило, без амбулаторного рентгенівського обстеження, без переливання крові, не завжди були кровозамінники.

До того ж поранені і хворі та й уся підпільна медична служба не мали титлу, міжнародного конвенційного права, яким користувалися медичні служби всіх держав. Не мали поетапної медичної допомоги, коли з фронту пораненого доставляли в батальйонний медпункт. Тут пораненого тільки перев'язували, при потребі знечулювали і відправляли в медпункт чи госпіталь за 10 км від фронту. Там робили прості операції, а далі відправляли в армійський госпіталь за сотні кілометрів від фронту, де поранені діставали якнайкращу спеціалізовану допомогу. Наша медична служба не мала міжнародного захисту Червоного Хреста. Наші поранені постійно перебували в зоні нападу ворога. Коли робили якусь складну операцію, чекали денного світла, бо при нафтових лампах пари ефіру могли вибухнути і під час вибуху не тільки пошкодити приміщення, але й забрати життя хворого і персоналу.

Під час тривалих операцій виставляли на кінцях села стійку на якійсь високій точці (дах хати, високе дерево), яка при появі ворога на обрії вчасно повідомляла про це.

Не знаю, чи були в нас нейрохірурги, наприклад, за весь час я не зробив жодної краніотомії. Але ж були поранення голови і спинного мозку. У цих поранених в дорозі, за складних умов транспортування, погіршувався стан, вони або гинули, або спонтанно самі по собі залишались живими з непоправними неврологічними ускладненнями.

Багатьох стрільців, поранених у живіт, глухими польовими дорогами доставляли з перитонітом, їх уже не можна було оперувати, і вони помирали.

ПРО ДЕЯКІ ХІРУРГІЧНІ ОПЕРАЦІЇ В ПІДПІЛЛІ

Одного осіннього дня 1945 року до мене привезли пораненого під Болеховом стрільця на псевдо “Гаркавенко”, родом із Брошнева. Він прибув із хлопцями зі своєї боївки в супроводі згаданого вище лікаря “Вугляра”. Від часу поранення минуло вже два тижні. Ворожа куля досягнула його у сутичці з більшовиками між Стриєм і Болеховом. Рана в ділянці ліктьового суглоба лівої руки, очевидно, були перервані кровоносні судини руки, бо почалась ішемічна гангрена. Рука нижче рани почорніла, і незабаром ішемічна гангрена перейшла в газову. При огляді руки нижче поранення з’ясувалося, що все передпліччя, кисть почорніла із втратою пульсу і чуття. Плечова ділянка припухла, покритася міхурами і рідиною із запахом, характерним для гангрени, дуже смердючим і з рідким ексудатом. Оглянувши пораненого, я не сумнівався в діагнозі: газова гангрена після вогнепального поранення руки. Припухлість виходить за межі плеча. Хворий температурить. Стан важкий. Мене тривожила велика припухлість плеча, що вийшла поза його межі, і я добре усвідомлював, що операція ампутації руки, яка робиться в таких випадках, уже запізніла. Ми з “Вуглярем” вийшли надвір, і я йому це розказав. Він сприйняв моє спостереження мовчки і не порадив мені, що робити.

Вони повечеряли з хлопцями і повернулися до Болехова.

Ніч сховала їхні сліди. Пораненого залишили під мою опіку. Я пішов на нічний спочинок до свого бункера. Але голос совісті лікаря нуртував у моїй свідомості, раз-у-раз ставлячи питання: “Як я міг відмовити у допомозі стрільцеві УПА? Хворий і справді важкий і безнадійний. А може, він має хоч якийсь мінімальний відсоток шансу на життя? Може, хоч якийсь відсоток успішної операції залишить його при житті? Бо без операції він помре, швидко помре. Ця газова гангрена дає стовідсоткову летальність”.

Такі думки, наче Гамлетове “бути чи не бути”, роїлись у моїй голові. Оперую! Як блискавка грому, пронизало мене це рішення і в ту ж мить поставило на ноги. Алярм! Піднімаю зі

сну господаря, даю розпорядження збирати персонал і готуватися до операції. Терміново!

Дівчата готують все необхідне до операції. Найперше довго виварюють ляне полотно на операційне поле. Виварене полотно викручували, відповідно обробивши руки спиртом.

Відбираю у великий стерилізатор інструментарій для ампутації руки і серед нього не можу знайти пилки для перетину плечової кістки. Я кидаюсь у різні боки і ніде її не знаходжу. Знаю, що бачив її між інструментами, але в даний момент її не знайшов.

Думаю, що далі робитиму, і тут у мене виникає ідея. В селі є кузня, там повинна бути пилка для заліза, а якщо вона ріже залізо, то й кістку перепиляє.

Приносять з кузні пилку, всю вкриту іржею та мазутом. Дівчата труть її піском, промивають бензином, якимось не скоро, але дуже добре почистили. Дуже довго варять її окремо від інструментарію. Все підготували до операції, чекаємо денного світла, щоб її почати, бо ефірний наркоз при газовій лампі небезпечний.

Вранці в кінці села на стійку відходять дівчата, щоби повідомити про небезпеку в разі появи більшовиків.

Операцію проводжу під ефірним наркозом, пилакою легко перерізую плечову кістку. Ампутація третини плеча лівої руки. Поздовжні розрізи, післяопераційна пов'язка.

Після пробудження знімаємо хворого і вкладаємо на зручне ліжко. Він хлопець рослий, здоровий, був у дивізії "Галичина", а потім перейшов до УПА. Операція дала нечувано позитивні результати: стрілець видужав і через місяць пішов додому до Брошнева. Він і дотепер там мешкає. Щасливо оминули його концтабори. Я добре пам'ятаю операцію через ту пилаку, і, повертаючись спогадами до неї, впевнений, що не мої знання хірурга, а воля Божа втримала хлопця при житті.

Пам'ятаю, як у селі Барлоги переховувався хоробрий сотенний "Ромко". Після поранення у нього була емпієма легені, з усіма характерними для цього захворювання симптомами: кашель з виділенням великої кількості харкотиння з особливим

запахом. Іти у цих випадках на резекцію ребра без рентгенологічних даних недоцільно, бо ж харкотиння підказувало, що крім емпієми (гнійного плевриту), наявний ще й абсцес легень. Я порадив викликати з Калуша лікаря для консультації.

Привезли лікаря Сандурського, але він без рентгенологічного й амбулаторного обстеження і в таких умовах не погоджувався на жодне лікування. І так сотенний “Ромко” залишився без медичної допомоги і невдовзі загинув у бункері при черговому наступі військ НКВД разом із медсестрою, яка його доглядала.

Ось так характеризується наша медична служба УПА в підпільних умовах.

У перші дні організації шпитальки в Камені я практично роботи не мав, за винятком поодиноких легких поранень. Аж одного разу восени, після зatoryжного нічного бою відділів “Різуна” з “Чорного лісу” і “Рена” із Закерзоння за здобуття районного центру Перегінська, до мене надійшло одночасно багато поранених стрільців – аж 16. Я оглядав їх і надавав медичну допомогу одному за одним у хатині біля школи. Все обійшлося без складних операцій. Цей бій пам’ятає і лікар Ріпецький, бо він прибув до нас із Закерзоння разом з відділом “Рена”, куди й повернувся пізніше вже після бою. Про це він розповідав мені через багато років під час зустрічі в Києві.

Операційну в с. Камінь влаштували у світлій господарській хаті Василюшина. Передопераційна й операційна кімнати вибілені, підлоги помальовані олійними фарбами. Кімнати з широкими вікнами, добре освітлені денним світлом. Санітарні умови дотримані.

У січні 1945 року після Різдвяних Свят пізно ввечері прийшли до мене в Камінь стрільці УПА, серед них Василь Савчин родом із Каменя з запискою від лікаря “Береста”, який просив якнайскоріше прибути з хірургічним інструментом до пораненого командира “Різуна”. Я наспіх збираю всі інструменти у великий стерилізатор, знаючи, що командир поранений у руку. Полями навпростець прибуваємо в село Петранку, у лісництво. Це великий мурований будинок ще з австрійських часів. В одній із кімнат на тапчані лежить командир “Різун”. З руки знято

металічну шину. Лікар “Берест” розповів мені, що кілька днів тому командира поранено розривною кулею у сутичці з ворогом в околиці Івано-Франківська.

Рана була в ділянці ліктьового суглоба, з рани виднілася переламана променева кістка, частина якої змістилася, посилюючи гострий біль у руці, незважаючи на те, що рука добре вшинована. Лікар “Берест” через те вирішив зняти шину і проконсультуватися зі мною про можливість операції. Рана була чиста, невеликі згустки крові довкола рани, припухлості та температури не було.

Важко було нам із “Берестом” без рентгенологічного обстеження визначити, як докладно виглядав сам перелом. Ми вирішили розширити рану для більшої видимості перелому кістки, виправити її й укріпити швами із грубого кетгута, накриваючи швами м'язів передпліччя, наскільки це можливо.

Усе це можна було зробити під загальним наркозом чи знечуденням новокаїною блокадою за Вишневським. Але ні того, ні другого в нас не було. Допомогла нам провідниця УЧХ “Уляна”. Вона слухала нашу розмову і запропонувала свою допомогу. Вирішила поїхати до знайомого лікаря Рожанківського до Калуша. І привезти все, що потрібно. В селі осідлали коня, і “Уляна” в супроводі стрільця-охоронця поїхала через Угринів, Грабівку, Завій до Калуша. А тим часом ми прикрили рану стерильним матеріалом і чекали гінців.

Переді мною лежав командир “Різун” – Василь Андрусак, не позбавлений почуття гумору, жартував з нами. Це був той легендарний “Різун”, який зі своїм військом таборував у “Чорному лісі”, успішно відбиваючи всі атаки енкаведистів з мінімальними втратами своїх стрільців. І дивлячись на цього героя, який був улюбленцем військовиків і навколишнього населення, я особливо бажав допомогти йому. Щасливо повернулася “Уляна” з Калуша і вручила нам два флакони не ефіру, а хлороформу, дуже небезпечного для наркозу. Ми з “Берестом” були цим прикро вражені, порадилися в окремій кімнаті і вирішили, що операцію таки треба робити, не зволікаючи. Промедитація морфієм і крапельний наркоз. Наркоз обережно капав “Берест”.

Під час операції наш пацієнт колядував чи то від болю, чи від дії хлороформу, але операція закінчилася щасливо, осколок було видалено, опісля рідкими швами вшито м'язи передпліччя. Рана засипана білим стрептоцидом, ушинована попередньою шиною. Першу допомогу – накладення шини – надав досвідчений хірург зі Станиславова, якого хлопці привезли з однієї клініки.

Операція надовго мені запам'яталася, бо поранений був значним командиром у підпіллі, а, як лікареві, мені пам'ятний небезпечний хлороформ-наркоз. Руки в мене тремтіли, серце стискалося від ризикованого наркозу. Стрільці, знаючи мою лякливість, жартували: “Нехай скальпель не тремтить у твоїх руках, навколо села виставлені стійки і застави УПА, тож підходу ворога не допустимо”.

І десь через два тижні я вирішив провідати командира, який тоді перебував у Грабівці, де зустрів його дружину Геню. Рана командира загоювалася добре, рука відповідно ушинована, температури не було.

Забігаючи наперед, хочу розповісти ще про одну операцію.

Рік 1946, літо. У гарний, сонячний день привезли до нашого шпиталика молодого стрільця, десь близько 20–22 років, родом зі Станиславова. Поранений у бою в “Чорному лісі” гранатою в праву половину грудної клітки. Рана просочується, піниться, при кашлі кривавить. Переламана ключиця справа і три верхні ребра. Операція складна, промедитація морфіном і внутрішній наркоз. Зроблено лобектомію верхньої частини правої легені з резекцією ребра. Операція тривала 5 годин. Я навіть не надіявся на позитивний результат цієї операції, але хворий залишився живий. Після операції забрали його у наперед приготовану криївку. Він одужав.

Я щораз більше усвідомлював, що не ми, лікарі-хірурги, врятовували життя нашим стрільцям, а воля і владна рука Всевишнього керувала їхнім життям і не допускала до них кістлявої руки смерті. Це я розумів і потім, попадаючи у різні складні ситуації своєї роботи, дякував Богові!

Після відвідин командира у Грабівці я відійшов до села Утринів, відвідав хлопців з обласного проводу. Хто завів мене

туди, не пам'ятаю. Там був і зв'язковий “Роберта” під псевдо “Опришко”.

Ми дружньо, по-товариськи поговорили про загальну ситуацію, і на прохання залишитись на ночівлю я погодився. В селі було ніби все спокійно, єдине, що застановляло нас, то була поява двох чужих жінок, які продавали селянам гас. Власне, може, це й викликало біду, та це тільки здогади.

Ми, втомлені, послули на долівці, застеленій соломою, а коли вранці хтось із друзів вийшов у задні двері надвір, піднялась тривога. “Хлопці, більшовики!” – крикнув він, відкриваючи двері. Всі спали одягнені, і вмить вибігли надвір. Перший, хто вибіг із хати, впав від ворожого пострілу. Ми кинулися тікати в протилежні двері і побігли в напрямку Петранки. Село Угринів лежить у яру, тож на нас посипались стріли зверху і з усіх боків. “Опришко” біг за мною і нервово крикнув: “Докторе, скидай пальто!”

Пальто в мене було чорне і дуже виділялося на сніговому полі. Я вмить його скинув і залишився в білій кожуховій безрукавці. На межі біля села Петранки були грубі, старі дерева, тож “Опришко” і “Березюк”, озброєні гранатами, і я заховалися за деревами. Коли почули грізне: “Стой! Рукі вверх!”, я упав чи з переляку, чи з безсилля, машинально викидаючи вміст кишень. Це був студентський квиток, виданий під час німецької окупації в медінституті, та ще деякі дрібнички.

Ми зрозуміли, що потрапили в засідку. Кулеметники мали намір взяти нас живими. “Березюк” невідомо з яких міркувань подався назад у село, в напрямку найближчих хат, залишаючи нас з “Опришком”.

Я добре пам'ятаю, як з відчаю чи з переляку скрикнув: “Опришку! Робіть щось!” “Опришко” кинув гранату в кулеметне гніздо, при вибуху якої я добре побачив, що москаль підскочив, наче сплеснув руками, і впав на землю. Тоді “Опришко” кинув ще дві димові гранати і крикнув: “Біжімо!” Він переді мною, я за ним. На краю села стояли на дорозі вислані за нами сани, запряжені одним конем. То люди з Петранки зауважили, що ми попали в пастку, і вислали їх, аби ми могли втекти. Коли

“Опришко” висунувся з-за дерева, кулеметною чергою був поранений в поперековій ділянці справа, але рана була поверхнева, уражена тільки мала частина тіла, без пошкодження хребта і черевної порожнини. Ми сіли на сани, за нами більше ніхто не стріляв, бо кулеметники загинули від гранат.

По дорозі до нас сани вскочив фірман, який неподалік ховався в рові. Ми доїхали навпростець до Каменя, де я зробив “Опришкові” первинну обробку рани, наклав шви, і він увечері пішов до села Новиця. Так “Опришко” за волею Бога врятував життя собі й мені.

Значно пізніше я довідався, що “Опришко” загинув у Новиці в бункері, на який новицький станичний навів більшовиків.

ХРЕСТ З ОБГОРІЛОГО ДУБА

Облави більшовиків по селах продовжувалися. Пам'ятаю, що в усіх районних центрах області в один день полонених стрільців вішали з кляпами на вустах. Жертви з накинутими на шиї петлями стояли на платформі машини, яка під'їжджала до шибениці і тягнула за собою повішених.

А під кінець березня, коли ще лежали сніги, москалі розгорнули широкомасштабну облаву під назвою “Червона мітла”, яка охоплювала великий терен з кільканадцяти сіл.

Тож і в село Камінь, яке мало близько 300 дворів, заїхав великий відділ каральників. Розставили навколо стійки і почали детальний обшук кожного селянського господарства. Обшували кожну хату, кожну будівлю, кожне подвір'я.

Я ховався в нібито надійному бункері в stodолі під копицею сіна. Бункер був глибокий, обмурований усередині цеглою, а з нього, знявши декілька цеглин, можна було перейти в інший сховок і заставити себе цеглою. Вхід до бункера закривався дошкою, яка на метрову висоту була вкрита сіном. У господаря був хлопець Мілько, який потаємно збудував цю криївну як надійний захист перед ворогом. Це була друга хата при в'їзді в село. І під час облави я добрався туди. В селі були заховані поранені стрільці за 7–8 хат від мене в одній бідній хатині, в якій проживали вдвох бездітні старенькі Петро і Параска Несплюки. Хатина була дуже убога, пошита сніпками, стіни збиті з побілених дощок. З таких же дощок була зроблена і перегородка, за якою ховались два молоденькі поранені стрільці УПА, років 20–22. Одного звали Володя, як його ім'я чи псевдо – не знаю, імені другого не пам'ятаю.

Доходять до нас вістки про вбивства, арешти в селі. Москалі шаленіють... Прийшла черга і до стареньких Петра і Параски. На їхнє подвір'я увірвалася ватага москалів, і до згорбленої кіфозом хребта Параски, яка вийшла з хати, старшина закричав: “Хозяйка, кто у вас дома есть?” – “Нікого у нас немає, ми тільки двоє зі старим”, – відповіла Параска. “Ну смотри, еслі не скажеш правду, хуже будет вам”, – закричав озвірілий старшина.

Почався ґрунтовний обшук на стриху, звідти знайшли вхід до сховку, прорубали стіну, за якою були заховані хлопці. Впали дошки, стрільці викинули гранату, але вона нікого не вбила, тільки поранила одного солдата. А стрільців витягнули зі сховку, зв'язали їм обом руки, пов'язали Петра й Параску, зтягнули до хати, закрутили дротом двері, зігнали всіх сусідів, в тому числі й мого господаря, на подвір'я до Несплюків, облили хату бензином і запалили. Хата під соломою швидко спалахнула, і тільки було чути голоси приречених на мученицьку смерть. На це видовище прибула чимала кількість “облавників” (так називали каральні відділи по усіх селах) з вигуком: “Смотріте, со всімі вамі так будет, еслі кто-то будет держать бандітов!”

Мій господар прибіг з цієї акції переляканий, відкрив бункер і закричав до мене: “Докторе, утікайте, бо москалі спалять мене і всіх нас поб'ють”. Не допомогли всі мої переконливі слова, що наш бункер надійний, що в випадку його викриття я перейду в другий, господар нервово вимагав: “Ні, ні, нізашчо, втікайте, поки не пізно!” Я зрозумів, що у цьому сховку не втримаюся, вийшов з бункеру, подався в напрямку недалекого яру, падаючи в сніг. Бачу, як димить, догоряючи, хатина Петра і Параски, чую крики облавників. Бачу, спокою у селі немає. Броджу, а радше пересуваюсь по цьому яру, а сонце вже на заході, на деревах злетілось гайвороння і кряче, кряче, а я молюся до Господа і Божої Матері і думаю, що може востанне бачу захід сонця. Стемніло...

Усе стихло, в селі чути гавкання псів. Я вибираюсь з того сховку-яру одеревілий від страху і холоду, через поле прямую до Петранки. Дійшов до хати, стукаю, прошу, щоб впустили, та дарма. Ніхто не відзивається і не впускає мене. Вступив у рівчак з водою, перемочив ноги, набрав води в чоботи і знову виходжу на поле між Каменем і Петранкою, де чорніють купи гною. Недалеко був березовий хащівник, де знаходився бункер. Навкруги тиша, тільки чути гавкіт псів зі села. Про цей бункер я знав, але як знайти його серед ночі?

В одній з куп гною, далі від дороги, я спорудив з гілок буду, нагорнув на неї гною, заліз, прикривши вхід гноєм. Через де-

кілька годин з Каменя відійшли вбивці у бік до Перегінська – чути було їхню лайку і гамір. Я виліз із свого сховку, бо вода вже повністю замочила мій одяг, і подався в хащівник, відна-йшов бункер, відкрив і ступив туди, де було повно води. День був короткий, але видався мені роком. Ноги набрякли, появи-лися лімфатичні вузли, ступити не можу.

Але, слава Богу, люди наче відчували мою біду, знайшли мене в хащівнику, зробили з гілок носі, занесли до села, обігріли, і я, молодий, швидко відійшов.

А що ж сталося з моїми важко пораненими хлопцями? – мучило мене питання. У Володі прострілена, загіпсована нога, у другого – переламана рука...

Мені розповіли, що вони згоріли в хаті разом зі своїми гос-подарями. Останки їхніх тіл люди зібрали у спільну домовину й похоронили по-християнськи.

Біля тієї хати ріс дуб, який від вогню обгорів з однієї сторо-ни. Селяни зрізали його і на тому місці поставили витесаний з цього дуба хрест і проходячи біля нього, знімали шапки і ста-вили хресне знамення.

На цьому місці я був у 50-х роках. Дерев'яний хрест замінений залізним, на місці старої хати стоїть нова забудова. Я мовчки, з боєм у серці, підійшов до цього святого для мене місця.

Восени 1945 року я був у селі Камінь. Черговий станичний села (бо до нього вже були два вбиті) Матвій Йосафатів зустрівся зі мною, щоб вирішити деякі справи, зв'язані з моєю роботою. Сам Матвій – молодий хлопець, красивий, кремезний, з чор-ним чубом, високий, з притаманною йому усмішкою. На дворі було мрячно, сиро. Коли ми віддалилися від хат, вийшли на галявину, здалека побачили озброєних “облавників”, які пря-мували до села. Ми розбіглися, я – між хати, а він – мабуть, до свого сховку вниз від хат через галявину. Його наздогнала во-рожка розривна куля, яка, влучивши просто в серце, як потому мені розповіли, вирвала його з грудей і залишила велику рану.

У селі вже були секоти, які донесли, чий то син, тож прийшли до хати Йосафата і запитали його матері: “Где твій син?” Це була багатодітна родина, і мати впевнено відповіла:

“Не маю сина!” Батько Матвія – статечний господар, старший за віком, з довгим сивим волоссям, з бакенбардами біля вух. Вбивці витягнули матір з хати, довели до вбитого сина, а він лежить з великою раною в грудях, з розкішною чуприною і наче усміхненими устами.

“Кто это?” – запитали. Мати, мабуть, боялася репресій і переслідувань і відповіла: “Не знаю!” – “Врешь, это твой сын – бандит!” Мати не витримала і зі сльозами на очах кинулася до тіла вбитого сина, ридаючи й омиваючи його материнськими сльозами. Сусіди ледве відтягли її від мертвого.

І скільки в той час можна було бачити і чути материнського болю, розпуки і страждань. Весь час доходили чутки, що когось вбили, когось заарештували. Московське сито пересівало люд Галичини, але в багатьох випадках карателів наздоганяла повстанська куля. Москалі час від часу навідувались до того чи іншого села, інколи цілими групами. Якось недалеко від школи загубили свою військову торбу. Люди підібрали її і передали хлопцям з СБ. В сумці нічого особливого не було, увагу привернув список, у якому були записані прізвища людей зі села, проти яких у дужках були виписані якісь назви чи то їх псевдо. Це був явно провокаційний крок НКВД. Хлопці з СБ зорієнтувалися, що це провокація для знищення українців і всього національно-визвольного руху, т. зв. бандерівщини.

З цією ж метою спеціально формувалися навчальні відділи під Ленінградом і Москвою. Там вони вивчали галицький діалект і опісля під виглядом бандерівців грабували селян і чинили над ними жорстокі розправи. Все це робилося з метою провокацій, спрямованих на дискредитацію визвольної боротьби українського народу.

ОПЕРАЦІЯ НКВД “БОЧКА”

У 1947 році енкаведисти практикували операцію під назвою “Бочка”. Суть її полягала в тому, що заарештованого чи затриманого учасника підпілля або взагалі кого-небудь із ознайомих з повстанським рухом везли в район або область. По дорозі потрапляли на засідки, організовані відділами НКВД, які виступали в ролі повстанців. Під час засідки, обстрілювання, сум’яття заарештований тікав від конвою і був ніби звільнений “бандерівцями”. Жертву приводили в бункер або інше безпечне місце, і там енкаведисти, виступаючи в ролі “бандерівців”, ретельно випитували все, що лише можна було довідатися від “звільнених”. Таким чином багато людей мимоволі ставало жертвою цих провокацій. Чимало було провокаторів і в органах СБ, які вміло пристосувалися до ролі зрадників під личиною “відданих” УПА.

Наведу тільки один відомий мені приклад. Надрайонним провідником СБ Калущини був “Артем”, родом зі Сваричева біля Рожнятова, який загинув у 1945 році. На його місце призначили “Орленка”, родом із Долини, члена ОУН до 1939 року. Він був завербований органами НКВД ще в 1941 році разом зі своїм братом, про що свідчать дані з першого тому “Незбореної України”. Жакливу роботу енкаведиста-карателя виконував у ролі активіста-керівника СБ. За його доносами заарештовано чимало людей, багатьох знищено фізично. Жертвою цього енкаведиста стала “Уляна”. За його сприяння заарештували медичну сестру “Невідому” та Нюсю Келебай. У 1946 році за його доносом заарештовано “Степанівну”, надрайонну провідницю Калущини. Під час арешту вона намагалася застрелитися, але лише поранила себе в голову і була паралізована, та не оминула тюремного покарання. Після закінчення збройної боротьби українського підпілля “Орленко” у званні старшого лейтенанта працював у КДБ в Дрогобичі. Там із ним зустрівся Богдан Білас, який прибув з Воркути після звільнення з табору і проживав у Трускавці.

Влітку 1946 року до мене в село Камінь прийшов “Скала”, зв’язковий “Роберта”, із запискою, щоб прибути до нього, а звідти буде можливість переправити мене за кордон. Я мав деякі сумніви щодо цієї можливості і дав негативну відповідь, вирішив залишитись у підпіллі і ще трохи перечекати.

МІЙ АРЕШТ

Настав 1947 рік. Зима була люта, щоразу важче підпільникам, на снігу видні сліди, до криївок доступу не було. А “червона мітла” шаленіла, перетрушувала села, хутори. Мене найбільш турбувала думка про поранених та хворих, бо і надійних сховків залишилося мало, і медикаменти добувались щораз важче. Я незмінно перебував у Камені; тут і люди до мене приятні, і найголовніше, тут знаходилася основна шпиталька. Якось у лютому я переночував у бункері, а зранку мав намір піти до хворого на другий кінець села. По дорозі повернув до хати Андрія Камінського – патріотичної та інтелігентної родини, там можна було поспілкуватись, дізнатися сільські новини. Син його Микола, станичний, став жертвою свавілля есбіста – провокатора “Орленка”, який побив його за “нібито неналежне виконання обов’язків”. У результаті у нього почалися постійні нестерпні болі голови, які й спричинили передчасну смерть. Залишив двоє маленьких дітей, котрими опікувалися дід та бабця Камінські. Мені було відомо, що там, у коморі, через коридор, є сховок, подвійна стеля із дощок. Пропонували скористатись ним. І в цей трагічний день я сів на лавці і, спершись на руку, задрімав. Бабця поралася біля печі, бо першим кроком було нагодувати підпільників. А господар вийшов на двір обійти господарку. Не встиг я навіть як слід задрімати, як почув над собою різкий оклик: “Стой, руки вверх!”, і до хати вдерлося щось із десятків озвірілих, озброєних людей з залитими люттю обличчями та диявольськими поглядами. Наставили дула пепешок і кинулися мене обшукувати. Із кишені мого плаща витягнули пістолет “Вальтер”, що його подарував мені один з провідників, з руки зняли годинник (я як лікар завжди носив годинник), з пальця стягнули дорогий перстень. Вот “бандьора”, перегукувались між собою; звичними для них методами, штовхаючи, частуючи прикладами, вивели мене з хати, заштовхали на віз, запряжений господарськими кінями, обсіли кругом, як гайвороння, і повезли до Рожнятова.

Чому так сталося? Ні, мене ніхто не спровокував, ніхто не показав пальцем, а господар, вийшовши із хати, побачив, що стежкою суне ціла зграя. Він швидко біг до хати, щоб мене застерегти, але вороги його випередили, бо пильно стежили за рухами кожної людини.

Здавалося окупантам, що вони спіймали когось із дуже високопоставлених осіб підпілля, судячи з мого одягу та речей, які в мене забрали.

У Рожнятові заштовхнули мене в камеру із заґратованими вікнами, а потім негайно повели на допит, мабуть, до найголовнішого кагебіста.

А в голові весь час нуртувала думка, щоб лише не потерпіли через мене мої добрі господарі Камінські, та хоч би облавники не натрапили на жодного пораненого повстанця, а їх налічувалось у Камені близько десяти. Знаючи про страхітливі методи допитів, я весь час думками линув до небес і просив: “Господи, допоможи мені витримати і нікого не зрадити. Бо чому ж би мали постраждати через мене ці добрі, великодушні селяни, які своїми вчинками взяли добровільно на свої плечі великий тягар визвольної боротьби!”

Ось я стою перед демоном-кагебістом: “Гаварі всю правду”. Розказав про себе приблизно, а у відповідь почув: “Врьош, ти гаварі нам правду, ми обо всьом узнаем, а сейчас только скажи: кто і где тебя прятал в этой проклятой деревне?” Я далі вперто повторював, що ховався у стодолі без відома господарів. А після моїх зізнань поїхали енкаведисти у хату Камінських, все обшукали, але господарі встигли криївку розібрати.

Допит тривав, а я твердив одне і те саме: ховався у стодолі уночі, а ранком зайшов до хати зіґритися, бо у селі до хати мене ніхто не пускав. Я фактично весь час перебував у лісі, а то випадково появився у селі, бо відбився від сотні “Чорноти”. Ще кілька банальних питань та одних і тих же відповідей, за які мене добряче побили.

Другого дня мене із зв’язаними руками відправили до Калуша. Полковник НКВД лаконічно спитав: “Кто ти такой?” Без вагання я розказав, що мене у 1944 році незнані озброєні

люди схопили і завели до лісу, і я там перебував весь час, працюючи медиком. “А чому до сіх пор не прішов к нам с повінной?” – допитував полковник. “Боявся і вас, і їх”, – була коротка відповідь. “Ну, подожді, – сердито крикнув чекіст, – ти нам ещо запойош!”, – і натиснув ґудзик на своєму столі. Увійшов конвой, по команді “руки назад” і “вперед” повів мене коридором до в’язниці, розташованої за будинком. Заскреготали ключі, і я опинився в камері. Там було з 15 осіб, які сиділи на зіплених з дощок нарах, внизу і нагорі. Я став посеред камери, не знаючи, що мені даі робити. Співкамерники допитливо приглядались до мене, бо я, на їхню думку, був дуже пристойно вбраний. “Ну, і “бандьора” попався нам”, – вигукнув якийсь чорний бородань. Тут я зауважив, що в кутку сидить знайомий мені чоловік. Він ледве помітно моргнув оком, і я впізнав у ньому брата Капітанової. Так, це був Андрій Томашівський, мешкав на Височанці. Чому він потрапив туди, я довідався через багато років. Велика його провина була перед “Родіною”, бо у 1941 році, коли проголошували самостійність, він повісив на високій трубі на саіні (комбінат добування калієвих солей) синьожовтий прапор. За це його заарештували, засудили, і він пізніше помер у лаґерах. Хтось із хлопців посунувся на нарах, мені дали місце, принесли якусь їжу – це мав бути обід. Черпак рідкої баланди або каші. Голосно говорити заборонялося. З твердим переконанням, що тільки молитва може нас врятувати, ми звертали свої прохання до Всевишнього, в надії, що вони будуть вислухані.

Почало смеркатись, і, як звичайно, почувся оклик: “На оправку!” Біля мене сидів молодий хлопець із Підмихайля. В мене не було ніякої думки про втечу. Взяли “парашу” (це був великий баняк) і сходами подались униз, де був каналізаційний люк. Але тут, мимоволі, без будь-якого наміру тікати, я вирвав парашу із рук хлопця і вилив усе на голову конвоїра, який стояв неподалік на східцях. Конвоїр упав, а я схопився та кинувся тікати задніми дверима. Пробіг одні двері, почув, як від пострілів сипається скло, пробіг другі, треті, а через четверті вибіг на вулицю. Перебіг вулицю і метнувся в напрямі “Масло-

союзу”, а навздогін мені сипалися черги із кількох автоматів. Був я у чоботях, так званих “англійках”, а вони дуже ковзалися, і я упав. Наді мною тут же зібралась ціла зграя чекістів із автоматами. Куля поранила мене в палець, а вони зі скаженою люттю почали гамселити мене автоматами, чобітьми. Так побили, що я три дні не бачив нічого на очі, коли хотів глянути, то рукою піднімав повіки.

Запроторили мене у зовсім порожню камеру, шпурнули крізь двері мій плащ, а зранку, вдягнувши наручники, кинули на вантажну машину і відправили до Станиславова. Знову скрегіт залізних брам, спочатку потримали мене в пивниці, а потім запровадили в камеру, переповнену мужчинами, які сиділи просто на підлозі, оскільки жодних нар тут не було.

У камері довжиною п'ять метрів, завширки не більше трьох, усіх нас було двадцять двоє. Вгорі маленьке заґратоване віконце, через яке не пробивався навіть маленький клаптик неба, в камері духота та тіснота. Добрі люди потіснились, і я примістився між двома хлопцями. Ще до того часу зняли мені наручники, і тепер тільки відходили руки. Час від часу відкривалось “очко”, і пильне око наглядача перевіряло, чи не спить хто.

Режим такий, як у всіх в'язницях: о шостій рано підйом, потім сніданок – шматок глевкого хліба і чай, далі обід, вечерея, а об 11-й – “отбой”. На допити викликали тільки вночі. От і до мене дійшла черга.

Заклавши руки за спину, я під озброєним конвоєм проходив довгим коридором у кабінет слідчого. Сидів він за масивним бюрком, а над ним на стіні – зловісний портрет Берії. На досить великій відстані крісло чи табуретка, на яку мені дозволено сісти. Представився: “Я капітан НКВД Жадан, мені доручено вести слідство по вашій справі”. Розмову вів російською мовою. Вимагав бути “честним і откровенним”, що значило розказати все про підпілля, а особливо – про людей. Найперше треба заповнити анкетні дані. Ні слідчий Жадан, ні попередні не вірили, що я уродженець Вінничини, тому що я так оволодів галицьким діалектом, що це викликало у них сумніви. А може, то вбито

Зеленюка, а під його документами ховається хтось інший, використовуючи його біографічні дані?

Я розказав, що вчився в Одесі. Тут Жадан підійшов ближче до мене і накинувся. “Ти же наш, одеській! І как ти можеш бить изменником Родіни? Тебя виучила советская власть, попал в такую ситуацію, ти должен рассказать всю, что видел і знаеш”. Я завжди твердив своє. Були моменти, коли лють брала гору, і слідчий, затиснувши кулаки, підбігав до мене і кричав, аж сліна бризкала з рота: “Ви хотелі України? Ми вам дадім такую Україну, что у вас глаза вилезут!”. І тепер, через п'ятдесят літ після слідства, на десятий рік незалежності, часто згадую, що пророкував мій слідчий.

Мене, як усіх інших, викликали на допит тільки вночі. Аж якось викликали вдень.

У кабінеті слідчий сидів за своїм столом, а я, звернений до нього обличчям, почув, що за мною відчинилася двері, і хтось увійшов. Слідчий звернувся до прибулого зі словами: “Посмотріте на этого человека”. І велів мені обернутись. Я повернувся і зацікавився. Побачив перед собою свого батька, постарілого, згорбленого, який крізь сльози промовив: “Та це ж мій син, Ляоня”. Я батька не бачив сім років, і коли я його побачив таким, мені було дуже боляче.

Тоді слідчий з притаманною йому злістю процідив крізь зуби: “Вот, вы і опознали друг друга. Вот как, Николай Йосифовіч, ваш старший син Павел прошол героєм всю войну, защищал родіну, бил тяжело ранен і вернулся домой, а вот этот ваш син – бандіт, враг родіни”. Ці слова так вразили мене, що я, не думаючи нічого, крикнув: “Татку, неправда, я не бандит”. – “Молчать!” – крикнув озвірілий кагебіст і відправив мене в камеру.

І так я нічого й не довідався ні про маму, яка днями важко відробляла трудовні, а ввечері і ночами проливала сльози, ні про сестер, зрозумів тільки, що брат Павло був поранений на війні і повернувся додому. А з батьком ми зустрілись аж через багато років, коли мене звільнили. Після цієї очної ставки мого слідство тягнулося ще довго. Ніяк не могли змиритися кагебісти з моїми відповідями, що я нікого не знаю, ні з ким не був зв'я-

заний, тільки з лісом. Тому, що я по справі проходив сам – не мав ніяких свідків, мені було легше. Ще влаштували мені одну очну ставку з надрайонною провідницею “Степанівною”, але ми одне одного “не впізнали”, а друга очна ставка була з селянином із Каменя – Музикою, батьком санітарки Наталки, яка мені допомагала під час операцій. Я про неї ніколи не згадував. Після звільнення я навідався у село Камінь, зустрівся з хворою Наталею, і довідався, що батько її став жертвою свавілля “Орленка” (більшовицького агента).

Ще одну очну ставку влаштували в тому ж кабінеті з чоловіком середніх років, але його я й справді не знав. У жовтні моя справа закінчилася, був суд у військовому трибуналі, який містився поза приміщенням КГБ. На суд вели нас велелюдними вулицями, перехожі із жалем помахували руками, а в декого і сльоза закапала ...

Вирок суду був: 10 років ув’язнення і 5 років позбавлення прав.

Через кілька днів відправили нас у пересильну тюрму до Львова, яка містилася на вул. Пелтевній*. Тут були бараки, тіснява, гамір, зустрічалось багато знайомих, розпитували про життя на волі у тих, хто прибув до в’язниці пізніше. Харчування було як у тюрмі, але дні і ночі вже без слідчого терору.

---

* Тепер – проспект В.Чорновола (Прим. ред.)

ДОРОГА В СИБІР

*Процай, дорога Україно,
Процай, українська земля,
Витай нас, чужа сторона.*

Через тиждень етапом нас відправили у вантажних вагонах на довгі роки в далеку дорогу, щоб відібрати фізичну силу на важких роботах для розбудови Російської імперії. Багато з тих, хто у той час покинув рідний край, вже ніколи не повернулися в Україну, закінчили своє життя далеко-далеко у пустинних степах Казахстану, тундрі, сибірських непрохідних лісах чи у вічній мерзлоті Півночі.

Маршрут, довгий і важкий, тривав декілька тижнів з великими простоями, під час яких проводилися перевірки, обшуки, а інколи й побиття.

Наш довгий ешелон із в'язнями зі Львова прибув до районного центру Свердловської області Івделя, віддаленого від обласного центру на 600 кілометрів. Привезли нас на пересилку Івдельлагу, який чомусь називали “Хімкомбінатом”. Була це велика табірна зона, загороджена високим частоколом, поверх якого кілька разів протягнуто колючий дріт, по кутах обставлена сторожовими вежами з кулеметними гніздами і потужними прожекторами. В зоні стояло багато довгих бараків і було кілька тисяч в'язнів, серед яких чимало “битовиків” (суджені не за політичними статтями) і “блатних”, тобто людей із злочинного світу. А блатні – злодії, вбивці, для яких рідною домівкою була тюрма і концтабір, – після відбуття терміну покарання чи звільнених за амністією невдовзі знову вчиняли якийсь злочин і поверталися в ув'язнення з новим терміном покарання.

Культ блатних в СРСР дуже поширений, і це був великий тягар для політв'язнів, бо блатні разом із табірним начальством докучали і тероризували нас. На роботі вони не працювали, тільки сиділи біля вогню, а норму їхньої праці відпрацьовували політв'язні, про що вони, насміхаючись, говорили: “Пашите за нас, бандери!” Коли ми одержували посилки, вони просто приходили з ножем і все забирали.

На другий день перебування на пересилці я познайомився із греко-католицьким священиком із церкви Преображення Господнього міста Львова, отцем Юриком. Це був мужчина високий, статечний, старший за мене (1912 року народження), людина освічена, інтелігентна, цікава у спілкуванні. Він потіснився зі своїм сусідом на нарах і біля себе примістив мене. Ми вели з ним довгі розмови. Він розповів мені про вбивство о. Костельника у Львові. Я не дуже дивувався, бо за Сталіна священиків вбивали часто. Але коли він розказав, що у Львові відбувся у 1946 році так званий “собор”, на якому за вказівкою Сталіна заліквідовано Греко-Католицьку Церкву, я зрозумів трохи більше: антихрист і безбожник, Сталін узяв собі як зброю релігійну програму, щоби заліквідувати визвольні змагання у Галичині. Бо то тільки справжній антихрист міг віддати Греко-Католицьку Церкву під Московський Патріархат! Російська церква служила тільки інтересам Росії, як царської, так і сталінської. Все це мене приголомшило, а коли я ще й довідався про арешт єпископів та священиків, то зрозумів усе: не буде своєї Церкви – не буде народу. Трагічні наслідки т.зв. “унії” ми бачимо на наших землях і досі. Скоро нас із отцем Юриком розлучили, і його відправили невідомо куди.

На пересилці існував табірний стаціонар, де медсестрою працювала киянка Ліда, студентка медичного інституту, під час німецької окупації вона студювала у Відні, за що її ув’язнили.

Ще декілька днів побули ми на пересилці, і нас знову відправили у далекий етап. Дорога була важка, треба було пройти лісом добру сотню кілометрів. Бездоріжжя, покинуті шпали, люди, змордовані і виснажені пересилками, без одягу, харчів, брели снігами. Навколо тільки самі сосни, а деколи крізь розлогі крони прозирали клаптики голубого неба. Десь далеко вималюувалася дірява стіна горбатого Уралу. І навкруги озвірілий конвой із псами. На ніч зупинялись у зустрічних лаг-пунктах, падали знесилені на підлоги і мертвим сном засипали біля залізної печі.

Аж на третій день нашої мандрівки сніжними засипами ми добрались до 10-ОППУ-Івдельаг. На вечерю дали по ложці банди, а потім загнали нас до брезентового намету, де горіла залізна пічка. Ми, втомлені, полягали на голі нари, притулились один до одного, і так зігрівались. Вранці я прокинувся, а головою поворушити не можу. Що таке? Виявилось, що волосся примерзло, і треба було його відривати руками. Дальший етап пролягав ще тридцять кілометрів у глибину тайги на 41 лаг-пункт, що став для мене постійним житлом до 1951 року.

Начислав цей табір близько 600–800 осіб. Тут мене здивувала велика різноманітність національностей в'язнів. Переважну більшість становили українці із західних областей, опісля за чисельністю йшли громадяни прибалтійських держав, а далі кого тільки не було: і росіяни, і татари, і грузини, словом, від А – до Я. Росіян було найбільше у рядах т.зв. “блатних”. Страшний контингент злодіїв, бандитів, кримінального елемента, які доносили начальникам, нікого не слухали і в страшний спосіб знущалися з політичних в'язнів. Їм усе сходило безкарно. Тут, у зоні, були чотири великі новозбудовані дерев'яні бараки, барак-стаціонар, канцелярія містилась окремо. Окремо “баня”, а в самому кутку “БУР” (барак посиленого режиму), де у нестерпних умовах, дуже часто незаслужено, закривали в'язнів. Сатанинське царство. Начальником лаг-пункту був фронтовик Бебекін, кульгав на ногу, а окрім нього, – велика кількість наглядачів. Основні роботи – важкий лісоповал. Треба було зрізувати велетенські, майже сторічні сосни, висотою 20 метрів, і все вручну, і завжди виконувати норму.

Режим дуже важкий: о 5-ій – підйом, сніданок – 300 грамів хліба і ніби чай, опісля “розвід” – це значить усіх виводили під вахту і після декількох перекликів на команду: “Стройся!”, сформувавши у п'ятірки, виводили за вахту. Працювали по 10-12 годин, бо кожне звалене дерево треба було обрізати від гілок і штабелювати. Недалеко текла річка, по ній сплавляли дерево в Івдель, а вже звідти залізницею в невідомому нам напрямі. Коли хтось перевиконав норму, то йому давали більшу пайку хліба, але це траплялось рідко, таких щасливців було

мало. Харчували дуже погано, зранку – чай, на обід – зупа, в якій плавав кусок гнилої капусти, і каша. Інколи траплявся шматок риби. В'язні почали хворіти, переважно цингою, а взагалі з'явилося багато дистрофіків.

Одного разу трапився такий випадок. Мені як лікарю довелося працювати ніби в підпільних умовах. Звалювали високу сосну, і вона, падаючи, розбила нижню щелепу ще молодому хлопцеві. Ніякої шини, звичайно, не було, я зробив дугу із алюмінієвої миски, наклав пов'язку (хтось розірвав свою майку), і так відправили хлопця у стаціонар.

Конвой особливо перешкод не чинив, бо їхнім завданням було тільки пильнувати, щоб хто не втік. Виснажлива праця, постійне недоїдання вкрай зносили. Зовсім знеможених і виснажених забирали в ОП (оздоровчий пункт). Звідти не виводили на роботу, давали трохи кращу їжу і через тиждень чи два знову повертали у бригаду на загальну роботу. Добре почувались у таборах блатні, які відбирали у в'язнів посылки з дому, нерідко забирали і хлібну пайку. В їдальні діставали більший черпак каші, злісно погрожували роздавачам їжі, якщо ті не виконували їхніх вимог. Це був привілейований табірний клас, який підтримувало і з яким консолідувалося табірне начальство.

Мені, як медичному працівникові, пощастило працювати у стаціонарі цього лаг-пункту, який містився в одному з бараків під самою забороненою зоною. Це був новий барак, на нарах лежали хворі, а лікарем там працював москаль Іван Захаров, старший від мене, засуджений за антирадянську пропаганду терміном на 10 років.

Ми домоглися перебудови бараку на будинок лікарняного типу за рахунок встановлення відповідних перегородок.

Умови праці були складні. Ліків дуже мало, великий дефіцит хірургічних інструментів, вкрай необхідних, бо травм на лісоповалі було багацько.

У табірній конторі бухгалтером був Василь Юрчик родом із Брошнева Калуського району, з яким ми познайомились і стали близькими приятелями. До арешту він працював на Брошнівському лісокомбінаті, заарештований за статтею 54–11, за-

суджений на десять років ув'язнення і п'ять років позбавлення прав, звинувачений у співпраці з ОУН. Цією дружбою я дуже дорожив, бо мав однодумця.

Днювальним у стаціонарі був Антоняк, також родом із Станиславівщини. Неподалік від нашого лаг-пункту був табір прибалтів, серед них найбільше естонців, близько 600 в'язнів. Багато з них померли, не перенесли важких умов і непосильної праці на лісоповалі. Переважно інтелігенти, ці тендітні люди не витримували нелюдських табірних умов. Лікарем у їхньому лаг-пункті був німець.

Важкі табірні умови ускладнювалися постійним недоїданням і пограбуванням блатними. Тому в'язні сталінського режиму ставали дистрофіками і такими покидали цей світ. На боротьбу з повноваженнями блатних вони були неспроможні. Більш витривалими виявилися литовці. Вони працювали здебільшого на загальних роботах. Доля звела мене з латвійцем Яном Тригулісом, інтелігентною людиною віком понад сорок років. Дружина його працювала у Ризькій консерваторії, і на моє прохання прислала мені медичну книжку "Амбулаторна хірургія" Бердяєва.

Пам'ятаю випадок, коли захворів начальник лаг-пункту Бебекін, у нього була флегмона стегна. Лікар Захаров хотів відправити його в Івдель у спеціалізований стаціонар за 140 км від нас, але Бебекін, незважаючи на своє становище, звернувся до мене, лікаря-арештанта. До нього під строгою охороною провів мене конвой. Я запропонував йому зробити операцію вдома, пояснюючи, що в цьому втручанні не буде жодних складностей. Операцію провів під хлоретиловим наркозом, зробив розтин у довжину для витоку гною, вставив туруну з гіпертонічним розчином, і після цього хворий одужав.

Лікар Захаров незабаром поїхав на переслідство, і я залишився на роботі сам.

ЖИТТЯ ЛЮДИНИ – ВАРТІСТЬ 15 РУБЛІВ

Шалів сибірський буревій, тріскучий мороз дошкуляв нам у глухій тайзі. Табірники-каторжани ледве переносили холодні зими, а літом мушва виїдала очі. Хоч навкруги табору влітку було лісове багатство, всякі ягоди, та ми доступу до них не мали.

І запам'ятав я один дуже трагічний випадок. З усіх конвоїрів один виділявся особливою жорстокістю. Низького зросту, з виразним горбом, мабуть, від сколіозу. В'язні називали його “Петушком”.

Одного разу влітку, гарного погідного дня він вивів бригаду на роботу і підступно порадив молодому хлопчині підсунутись під колючий дріт, щоб нарвати ягідок. Наївний хлопець спробував збирати ягоди за дротом, а “добренький” конвоїр “Петушок” одним пострілом забрав його життя. Кажали, що за вбивство одного в'язня нібито “при попитке к бегству” нагороджували премією в сумі 15 рублів...

У таборі лютував голод, в'язні збирали на смітниках залишки їжі, різні недоїдки. Час від часу приїжджала медична комісія і перевіряла стан здоров'я табірників. Зовсім виснажених відправляли до ОП на два тижні. Після цього оздоровлення їх знову повертали в робочу бригаду. Краще виживали в таборах т.зв. “придурки”. Були це працівники контори і санчастини, нарядники, електрики, робітники кухні, пекарні. Дуже важко доводилося робітникам, яких називали “роботягами”: під кінець місяця вимагали перевиконання планів, тоді працювали без вихідних.

Так один за одним минали робочі дні. Урізноманітнювались вони лише листами від рідних. Про одну свою посылку не можу не згадати. Це була пачка з Брошнева від матері “Гаркавенка”. Про мою табірну адресу його родина довідалася від Василя Юрчика.

І от надійшов 1950 рік. Під осінь почали готувати етап у карагандинський лаг-пункт. Відбирали всіх політв'язнів, крім статті 58/10 і 54/10 – це антисоветська пропаганда, а всіх інших готували до від'їзду. Я з Василем Юрчиком також потра-

пив у список, але начальник Бебекін цього разу відстояв мене, і я залишився, хоча й не надовго.

У лютому 1951 року готували другий етап, де було вписане і моє прізвище. Етап готували в концтабір Інта – недалеко від Воркути. Начальник Бебекін, мабуть, знав, що це означає, бо, зустрівши мене в стаціонарі, безпорадно розвів руками і мовчки дав зрозуміти, що він нічим не може допомогти мені.

Я зрозумів, що це сталінсько-берієвський указ, мабуть, таємно сфабрикований на ту майбутню Биківню, Куропати чи Катинь, щоб на випадок війни загорнути всіх політв'язнів і криваво з ними розправитись. Це були ізольовані, окремі концтабори особливого призначення, посиленого режиму.

У ТАБОРАХ ДАЛЕКОЇ ПІВНОЧІ. ІНТА

*О сосни, сосни, сосни,
Сиві мохи, трясовини,
Берізки без одежі,
Невідомая даль.
Померкли всі надії –
Осталась лиш печаль.*

У лютому 1951 року, холодного погідного дня наш ешелон прибув на залізничну станцію Інта. Місто зустріло нас таким морозом, що слина, поки впала на землю, замерзала. Виходячи з вагонів, ми побачили начальство, добре зодягнене в кожухи, валянки, теплі шапки. Розглядали нас як нове поповнення рабської сили, яку, як вони знали, використають повністю: не тільки здоров'я, а й людське життя. У московських катів-колонізаторів нічого не пропадало. Вони вміли витиснути силу м'язів своїх рабів до останнього, змушували будувати нові шахти, рудники, канали, дороги та залізничні колії, які єднали їх з Москвою, а під шпалами колій залишалися людські життя.

Вишикували нас у довгу колону, навкруги конвоїри з автоматами і добре відома нам усім фраза: “Шаг влево, шаг вправо считается побегом, стреляю без предупреждения”.

Привели нас під велику браму першого полку – інтинського концтабору. Ми, знеможені і замерзлі, зібрали останні сили і побігли до відведеного нам довжелезного бараку, де були встановлені нари. В бараку холодно, але ми цей холод долали диханням, рухами, всіма можливими способами розігрітися.

До нашого бараку заходило багато старих тамтешніх в'язнів, відшукували друзів, знайомих, розказували про умови життя і праці у цій вічній мерзлоті. Тут режим був більш суворий і твердий. Ми вже були без прізвищ, а кожен мав номер, виписаний на білій шматині і нашитий на шапці, на рукаві, на штангах чи спідниці у дівчат.

Нас позбавили зв'язку з рідними, дозволено було листуватися лише двічі на рік, а в деяких таборах були в'язні, взагалі позбавлені його. Тут політв'язнів відокремили від бандитів-“битовиків”.

Ітинський табір – велетенський за розмірами і кількістю в'язнів – називали “Мінлагом”. Робота в основному на вугільних шахтах, вибудованих руками в'язнів-невільників, котрі тепер видобували мільйони тон вугілля для советської імперії. Воркутинський вугільний басейн мав особливе значення для імперії під час війни, коли втратили вугільний басейн України – Донбас. Форсованими темами будували залізницю Печора – Воркута, а далі – і до Москви. Все це забезпечували, реалізовували за рахунок жертв жорстокої колоніальної системи.

Режим у таборі стандартний: “Подйом, столовая, развод, обед, ужин, отбой” – атрибути щоденного життя-буття ми, в'язні, добре вивчили. На цьому ОЛП я був усього три тижні. На роботу за зону мене не виводили, я працював на внутріолпівській роботі. Ми ходили перебирати картоплю, буряки, капусту, все, що належало арештантській кухні.

В'язні тут були переважно із Західної України. Їх іменували бандерівцями. Тут я познайомився із дуже цікавою людиною – Олександром Капком. Родом він із Калуша, був заарештований у вересні 1939 року в тому ж Калуші, під час вступу советської армії в Західну Україну. Це була дуже освічена людина, ідейно багата, надзвичайно інтелегентна, так що спілкування з ним було для мене повним відпруженням та душевною насолодою. Ми багато знаходили спільних тем, а єднав нас побут у Калуші. Страхіття сталінського режиму він пережив під час війни у житомирській в'язниці, а далі – етапи, етапи, табори...

Працював Олесь Капко фельдшером табірної амбулаторії з повною відданістю для хворих, своїх друзів. Як досвідчений табірник, він охоче давав нам поради і підтримував у тих нестерпних умовах.

Але, на жаль, наші зв'язки з Капком тривали недовго, бо через три тижні мене переправили на табірний пункт Кожим, і ми зустрілись тільки після смерті Сталіна.

А перший ОЛП теж запам'ятався мені розмаїтим інтернаціональним складом в'язнів, серед яких були тільки політв'язні. З-посеред шести тисяч в'язнів – переважно українці західних областей. Слово “бандерівці” поширилося і на прибалтів, тож

уже звично було чути: “Літовські бандеровці, естонські бандеровці”. Велика кількість латвійців, естонців, поляків, багато, але значно менше росіян, поодинокі чехи, французи, німці, корейці, китайці, англійці, австрійці, молдавани – всіх важко перерахувати. Як і чому вони потрапляли в пастки НКВД – невідомо, проте розповім про одного в’язня – грека, капітана, прізвища якого не пам’ятаю. Після війни він був послом в Австрії, й одного вечора, коли повертався з дружиною з Віденської опери, агенти контррозвідки СРСР затягли його у комфортабельне авто разом з дружиною і переправили в Радянський Союз, а далі – тюрма, суд, дружину вивезли у Караганду, а його – на Північ. Він погано володів російською мовою, все повторював: “Моя родіна нет Москва, моя родіна Греция, я ейо не ізменіа”. Засуджений був на 10 років таборів.

Ось так своїми довгими руками НКВД розставляв пастки по всьому світу, шукаючи “шпигунів”, “ворогів”, “ізмєнніков родіни”. І всі жертви, які потрапляли в пастку НКВД, перемелювала жажлива людиноббивча машина ГУЛАГу, використовуючи їхнє здоров’я, силу їхніх м’язів, а в кінці їхні кості кидали у фундамент великих міст та індустріальних комбінатів.

КОЖИМ

Кожим – поселення на Півночі, розташоване біля залізничного шляху Печора – Воркута. Це одна велика шахта, на якій працювали в'язні нашого табору. Кожимський табір нічим не відрізнявся від інших. Такий самий режим, каторжна робота, на одязі номери, в бараках часті “шмони” – обшуки. Однак у бараках не чути лайки, матюка, немає крадіжок, бо всіх “блатних” відокремили від нас.

Тут знайшлося багато моїх знайомих із волі та з УПА. В'язні знаходили одинокців, заводилась між ними щира дружба, не було національних непорозумінь, а спільна неволя цементувала приятельство. Особливо здружились українці з литовцями. Разом сприяли побутовому порядку в бараках і на роботі, давали відсіч нашим політичним противникам, переважно росіянам, в котрих домінувало імперське мислення і вороже ставлення до українців та прибалтійців, особливо литовців. Часто виникали суперечки, іноді доходило до сварок і бійок. Навіть у таборах серед великих російських патріотів-шовіністів вирувала імперська злоба до всього українського. Вони вважали Україну невід'ємною частиною Росії, у розмовах намагалися переконати нас, що Україна і Литва можуть існувати тільки завдяки спільним зусиллям з Росією. Це вкрай обурювало нас, патріотів, і ми відповідно реагували.

Тут зустрів я і своїх старих знайомих: Василя Савчина із Каменя, дуже талановитого зубного техника Михайла Отаманюка. Знаходив спільну мову з Неґановим, хірургом із Москви, та лікарем з Козятина.

Начальником санчастини була одеситка, молода вільнонаймана лікарка-єврейка. Тож я, як медик, звернувся до неї з проханням взяти мене на роботу в стаціонар або медбратом на шахту. Вона радо згодилась, і я почав працювати в стаціонарі медбратом. Але через декілька днів мене викликав оперуповноважений, на табірному жаргоні “кум”, і ввічливо, піддесливо звернувся до мене по імені і по батькові, починаючи розмову на побутові теми: як мені живеться, як моя робота в ранзі медика.

Я ввічливо відповів: “В таборі, як у таборі”. І “кум” затагнув далі: “Вот відіте, ви на льогкой работе, вам тепло, уютно на работе, ми даюм вам вазможность работать по специальности, но вы нам должны помогать і сотрудничать с нами”. Я, вдаючи зовсім наївного та нерозторопного, наче нічого не розуміючи, запитав: “Яку роботу необхідно виконувати?” – “Вот нам надо рассказать, а чьом гаварят заключонние в бараках, на работе, не выступают лі ані протів советской власти?” – тягнув далі “кум”. “Ні”, – рішуче відповів я йому.

Начальник спохмурнів, відразу перейшов на “ти” і грізно промовив: “Ти ещю пожалееш за такой ответ. Іді, подумай, я ещю визову тебя і поговорю с тобой”. І з цим я покинув кабінет “кума”.

Прийшовши у барак до хлопців, я розповів їм про цю зустріч. Хлопці дружно потиснули мені руку і похвалили за мій вчинок. Через кілька днів знову викликав мене оперуповноважений і запитав: “Ну что, надумал, будешь работать с нами”? А у відповідь почув: “Я нічого не надумав, цієї вашої брудної роботи я не робив і робити не буду”. “Ну іді, увідішь, пожалееш за такое решение”, – грізно промовив мій співбесідник. І після цих слів я вийшов з його кабінету. На другий день раненько мене викликав нарядник і дав розпорядження перейти в робочу бригаду на шахту лісогонів. Це ті, що передавали великі кругляки дерева для закріплення забоїв шахти. Кругляки важкі, а для мене, людини, яка ніколи не працювала фізично і не мала до цього вправності, працювати було дуже важко. Ой, як важко було мені, руки боліли, все тіло наче наливалось важким металом. Мої співпрацівники розуміли, що з моїх рук кругляк може впасти комусь на голову. Щоб уникнути небезпеки, вони попросили начальника звільнити мене з цієї роботи, логічно пояснивши йому причину. Всі аргументи врахували, і мене перевели на роботу в дорожню бригаду навантажувати і возити камінь із кам’яного кар’єру на будівництво дороги в Кожимі. Так я покутував свою “провину” перед опером за те, що відмовився від ролі “сексота”.

Наші хлопці, особливо ті, хто знав мене ще з волі, шкодували мене, допомагали в роботі, а деякі ділилися продуктами.

Багато чого побачив я на цьому лагпункті. І тих, які відважувалися втікати з табору, яких чи на ближчій, чи на дальшій відстані досягала ворожа куля. Їх привозили мертвими під вахту і там із розпростертими руками виставляли на загальний огляд усім в'язням, які виходили рано на роботу. Бачив і померлих у зоні, яких на вахті обов'язково проколювали залізною пікою в ділянці серця, щоб часом не вивезти із зони живого замість мерця. Такий спосіб застосовували у всіх таборах із політичними в'язнями.

Табірники не любили донощиків і не толерували їх. Я був свідком, як наші хлопці разом з литовцями відрубали голову у туалеті грекові, який відбував покарання за шпіонаж проти СРСР, а в таборі став професійним донощиком оперу-енкаведисту. Він доносив на своїх товаришів-в'язнів, був шпигуном серед них, і за це його покарали без суду.

Багато, дуже багато незвичного і жахливого бачив я у таборах, а все це становило зміст московського пекла на землі, через яке я десятиліттями ішов зі своїм народом. Пам'ять про московські злочини закарбувалася і тепер виливається болем і жалем за мій народ, стелиться гіркими рядками на папір.

Десь під осінь 1952 року етапом у наш табірний пункт Кожим прибув єврей Шулім Абрамович Фількенштейн із Молдавії, з міста Бендери, за спеціальністю – акушер-гінеколог. Він був громадянином Румунії. Закінчив медичний інститут у Римі. Хоч на нашому медпункті було багато лікарів, начальниця санчастини, єврейка з Одеси, взяла його на роботу в амбулаторію. Він вів амбулаторний прийом, а невдовзі між нами зав'язалась щира дружба. Коли він дізнався від наших хлопців, як опер мене переслідує, то дуже шкодував і намагався допомогти мені хоч тим, що час від часу давав амбулаторне звільнення від виходу на роботу. Якось навіть поклав мене в стаціонар як “доходягу”, бо фізичне виснаження у мене помітно прогресувало. Наші приятельські відносини ще скріплювалися єдністю політичних поглядів щодо советсько-московського імперського статусу, який панував на всій території Союзу. Словом, у його особі я знайшов собі нового приятеля і потайки міг розмовляти з

ним про наболіле. А тим часом монотонно минали табірні дні: важка робота, щоденні виводи за зону на роботу, постійні обшуки на виході при поверненні з роботи, в ідальні миска баланди з гнилої капусти, черпак синьої ячмінної каші, склянка окропу, пайка глевкого хліба.

Так минали наші будні. Одне було позитивне у тому безнадійно-однотипному середовищі, що не було між нами блатних. Не чули ми триповерхових матюків, ніхто нічого не крав. Але можна було почути риторичні перепалки між нашими хлопцями-патріотами і російською білогвардійщиною, до яких приєднувалися російські комуністи. Їх і в неволі єднав російський шовінізм, бажання створити “магучую Россію” коштом України та інших народів. Наші супротивники ніяк не могли примиритися з ідеєю суверенної соборної України, з думкою про рівноправність усіх народів. Це викликало численні суперечки і непорозуміння.

Нам доводилося переконливо і позитивно впливати на українців-наддніпрянців, яких переважно звинувачували за співпрацю з німцями. Ідея самостійності у них була приспана, а, може, й відсутня.

Настав березень 1953 року. Дійшла до нас вістка про смерть вождя всіх народів. Цю вістку сприймали по-різному. Хто з прихованою, хто з явно вираженою радістю, а були й такі, що із сумом та сльозами на очах. Це були в основному вислужники табірних керівників та люди, “преданние Родіне і єйю вождю”.

А в таборі почалися деякі зміни. Після розкриття і засудження Хрущовим культу особи Сталіна режим різко послабився. Перш за все вночі вже вимикали світло, бо до того часу лампочки горіли постійно. Поміж нарами снували, мов тіні, пильно прислуховуючись до розмов, переодягнені енкаведисти. Одного разу начальники вели познімати номери з одягу. Щасливі хвилини – ненависні числа (а їх налічувалося сотні тисяч) падали у смітники, летіли у вогонь. Лише на випалених сонцем бушлатах виднілися темні смуги. Невдовзі почала працювати урядова комісія з розгляду справ ув'язнених. Засідали якісь приїжджі і свої, переглядали “справи”, перемовлялися між собою. Спочатку

звільняли всіх іноземців, збирали їх на пересильні пункти та відправляли на батьківщину. А потім почалися розгляди справ громадян Союзу. Одних реабілітували і скеровували на місце колишнього проживання, інших залишали на поселення на півночі. Мені призначили поселення в Кожимі із вільним вибором роботи. Яке ж то солодке слово – воля! Оця наша вимріяна воля, мрія, яка допомагала нам вижити в холодних карцерах та каторжних лісопovalaх у глибині сибірських шахт. Не вірилося, що ця далека і недосяжна мрія сповнилась, що вже не чутиш ударів у шину зранку на підйом, не ховатимеш за пазуху шматок хліба, не здригатимешся від принизливих окликів конвою.

Але все ж таки турбувала якась невизначеність: що ж далі? Що робити з вимріяною волею, як із нею обійтися, чого хотіти від неї? Чи повернутись на Україну до своїх стареньких, згорьованих батьків, чи шукати десь притулку у якомусь навчальному закладі, бо я так хотів досягти своєї мрії – стати справжнім хірургом. Більшість нас, “зеків”, були фізично виснажені, ослаблені, знеможені від недоїдання, важкої роботи та постійного приниження. Мені виписали у відділі кадрів трудову книжку та скерували на роботу у стаціонар. Там я знову зустрівся із лікарем Фількенштейном, і ми разом поселилися в окремій кімнаті.

Поруч із нами були мої табірні друзі: Василь Савчин і Стефанів. До них невдовзі прибули дружини із Станіславівщини. І вони вже зажили сімейним життям. Хоча в дуже тісних умовах, але це вже була якась стабільність, якісь перспективи на майбутнє. Дружина Василя Юстина (до речі, походила з Каменя) часто запрошувала мене в гості. І я гостро відчував свою самотність. Ще перед звільненням хлопці з нашого табору шукали в жіночому таборі знайомих, подруг, передавали записки одні одним, а тепер зустрічалися. А я й далі був сам...

Трапилось так, що завідувача аптеки Кудрявцева виїжджала на курси до Москви, і мені запропонували замінити її. Ця робота була мені незнайома, але мене таки “умовили”, і я згодився. Ознайомився з потрібною літературою і став фармацевтом. Але мета в мене була одна – стати хірургом.

НА ВОЛЮ

*Воля, ох воля кохана,
Мріє чарівна, лети!
Жду тебе в тюрмі щорана...*

З тюремної пісні.

Ось і прийшла до мене ця “солодка мрія”. За службовими обов’язками я мусив часто їздити до Інти, де знаходилася центральна аптека. Коли я туди їхав, мені завжди здавалося, що я когось зустрів, поспілкуюсь. Справді, якось зустрів знайомого з Калуша – Капка, який був заарештований ще 1939 року, а вийшовши з табору, залишився на поселенні. Я завжди поглядав, чи десь не побачу когось із своїх знайомих із Калуша або довколишніх сіл. І тут стрінувся мені мій співтабірник Гриць і каже: “З моєю сестрою є в таборі дівчина, яка закінчила медичні курси в Лужках, ім’я її Рома”. Ця вістка мене окришила: тепер я вже не буду сам коротати недільні дні, а вже зможу їх провести разом (я заздрив усім, хто в неділю йшов на “увольнительний”). Ромцю я відшукав дуже скоро, ми часто зустрічалися, бо вона, як медсестра, також багато полагоджувала лікарських справ. Наша дружба зміцнювалась, з часом переросла у щирі почуття, і я вже від понеділка з нетерпінням чекав неділі. Хлопці і дівчата знайомилися між собою, одружувалися, деякі виїжджали в Україну, але багато хто залишався на Інті, знаючи про несприятливі умови на Батьківщині. Моя Ромця мала тут велике коло знайомих, які стали й моїми приятелями. Це були інтелегентні дівчата, з якими можна було спілкуватись і розмовляти на всю широчінь вільних думок. Про них напишу окремо. Це вони вносили тепло і світло в сіру буденщину Півночі, знайомили мене із чудовою табірною поезією і в своїх таких злиденних квартирах створювали домашній затишок. У жовтні Рома поїхала до Львова, а я ще залишився у Кожимі. Настали дні великої туги, які заповнялися численними листами.

ДОДОМУ, НА УКРАЇНУ!

У червні 1957 року я виїхав із Кожима на Вінниччину. Повернувся у рідне село Жабокрич через 18 років. Родичів застав живими, батька востаннє бачив на слідстві у Станиславові у 1947 році.

Хто зустрів мене на станції Крижопіль, не впізнавав. Мати дуже раділа, бо вже й не надіялася зустрітися зі мною.

Брат Павло вернувся з фронту інвалідом і тим оберіг батьків від вивозу в Сибір, що грозив їм у зв'язку з моїм арештом. Я мало розповідав про себе, розуміючи, що про своє минуле розповідати не слід.

Після тижневого відпочинку поїхав в Одесу по документи. В Одеському обласному архіві знайшлися мої документи про навчання в медучилищі.

В Одесі я зайшов до родича Максима, який працював у російському драматичному театрі. Вдома його не застав, тож пішов у театр. Після досить холодного привітання він шепнув мені: “Олесю, не говори до мене по-українськи, бо тут усі – руські та й кажуть, що українська мова – свиняча”. Наче електричним струмом вдарило мене, і я йому відповів: “Рідна мова – то рідна мама, то невже ж, Максиме, твоя мама – свиня?” Мені й не хотілося продовжувати цієї розмови, але на запрошення Максима я зайшов до них до хати, де ще більше розчарування огорнуло мене. Дружина його походила з селянської родини на Київщині, родичі були розкуркулені під час колективізації, а вдома в них усі розмовляють російською, діти навіть не знають українських слів. Це зовсім відчужило мене від них.

Опісля ми з Максимом пройшли вулицею Пушкінською до бульвару Фельдмана, а дорогою я розповів, за яку кару відсидів десять років у московській тюрмі та концтаборі. Пригадав йому голодомор, від якого він малим хлопцем утік до Одеси, щоб вижити, а далі пояснив, хто і для чого робив цей голодомор. Він став ніби дещо іншим, і навіть перейшов на українську мову.

Потім я відвідав своє училище на вулиці Баранова, 10. Якесь особливе відчуття огорнуло мене. Чи боляче, чи радісно я

сприймав ці відвідини – сказати не вмію. Ті самі аудиторії, коридори, нові учні, а як дивно і по-різному склалася доля мого покоління.

Ще заглянув у медінститут і зі скритою заздрістю споглядав на тих, хто міг бути студентом.

Пізно ввечері я виїхав додому, а думки про зустріч з Максимом ще довго не покидали мене і боляче вражали.

ЯК І ЩО РОБИТИ ДАЛІ?

Удома я відпочивав, поправлявся, але думки мої зводилися до того, як продовжити навчання у медінституті.

У Крижополі відшукав свої документи і на підставі метрики і довідки про звільнення одержав паспорт з правом на проживання тільки у Вінницькій області. Поїхав до Львова в обласний архів на вул. Підвальній, де одержав довідку про те, що був студентом Львівського медінституту в 1940–1944 роках. Отже, документи у мене були вже такі: паспорт, довідка замість диплома з Одеського медучилища, довідка з Львівського державного медінституту.

А ввечері, полагодивши всі справи в архіві, я пішов ночувати у готель “Першотравневий”. Як і всі приїжджі, оплатив у готелі за добу перебування, здав паспорт, узяв ключі від номера. Однак о третій годині вночі викликають мене в реєстратуру, віддають паспорт, перелякана адміністратор просить покинути приміщення серед ночі, бо вона помилково поселила мене, а з таким паспортом я не мав права перебувати і проживати у Львові. Просить мене, ну, просто вмовляє, покинути готель, бо на випадок перевірки їй грозить звільнення з роботи й інші неприємності.

І я вимушений був залишити серед ночі готель, виходячи тільки з законів гуманності, пішки подався на залізничний вокзал і поїхав у Жабокрич. Це дуже гнітило мене, але, побувши декілька днів вдома, вирішив їхати до Вінниці вступити до місцевого медінституту.

Документи мої вже давали мені право проживати у Вінниці, і була надія на те, що мене поновлять на навчання на підставі довідки з Львівського медінституту. Зайшовши у приймальну комісію, я виклав усі документи, а один із членів комісії, мордатий дядько у військовій формі, глянувши на них, рвучко підійшов до мене, взяв зі заістю мене за комір і заревів: “Ми воевали на фронтах, а ти отсіживался в немецком інституте, нет тебе места среди нас”, – і вивів мене з приймальної комісії за

пори́г. Здавалося, що для мене раз і назавжди зачинилися двері всіх медінститутів. А я так мріяв стати лікарем!!!

Повернувся я в Жабокрич, але думка продовжувати навчання не покидала мене. В довіднику для вступників до вузів вичитав що у Тернополі є медінститут, отож – прямую туди.

Уже не згадую і не подаю довідки про навчання у Львівському медінституті, здаю документи, але не вистачає мені медичної довідки форми 286. Для загального огляду необхідна флюорографія, отже, рентгенкабінет не минути. При огляді грудної клітки рентгенолог з тривогою зауважила: “Та ви, молодий чоловіче, важко хворий, у вас хронічна дисимільована форма туберкульозу зайняла всі частки легень”. Я заплакав від такого повідомлення, лікар переконливо заспокоїла мене: “Не впадайте у відчай. Ця форма туберкульозу добре лікується. Я запевняю, ви одужаєте і забудете про свою хворобу”. Дала мені скерування в тернопільський тубдиспансер на лікування, і там я пролежав місяць. Але мене це не заспокоїло. Не знаходячи собі місця, передчасно виписуюся та їду до свого табір-ного друга Фількенштейна Шуліма Абрамовича в Молдавію, у місто Бендери. Там він був авторитетним лікарем, активним та поважним членом лікарського товариства.

Довідавшись про моє горе, й поспівчувавши мені, Шулім Абрамович проконсультував мене у свого товариша-єврея, доброго фтизіатра, зробив повторне рентгенобстеження і всі потрібні аналізи. Діагноз лікаря з Тернополя підтвердився. “Ця форма туберкульозу лікується повністю, прогноз на повне видужання – незаперечний. Для песимізму і відчаю тут немає місця”, – такими були слова спеціаліста. Трохи заспокоївшись, я написав у Москву на ім’я Ворошилова, голови Верховної Ради СРСР, лист, у якому просив дозволу на проживання у Львові. Хвороба здалася мені найбільшим горем, вироком усьому, про що так мріялося, про що думалося так багато ночей, за чим так щеміло серце.

Мені здавалося, що якийсь вампір-тигр кігтями рве моє серце, мої надії та задуми. Але я таки вирішив написати всю правду Ромі. Моя добра подруга з повним розумінням сприйняла

сказане й допомогла влаштуватися в туберкульозний інститут на вул. Енгельса* у Львові. Там працював досвідчений лікар-фтизіатр д-р Кишакевич. Він був знаний своїм гуманним ставленням до хворих, особливо до “неблагонадійних”, за що його часто картали у медичних колах.

Через місяць після інтенсивного лікування я ще побував у санаторії “Підгірці”, а потім ми порадилися, що найкраще я зможу зміцнити своє здоров’я у своєї доброї мами. Вона й справді опікувалася мною, як малою дитиною, так змушувала їсти, що я швидко поправився й окріп.

У 1959 році я почав працювати фельдшером у селі Юрівка на Вінниччині. Там була сільська амбулаторія. Я все ще мріяв про медицину, а щоб вступити на вечірній факультет, треба було мати два роки стажу. Причому інтинський стаж не годився. Я весь час листувався з Ромою, і врешті здійснилися мої мрії: Рома стала моєю дружиною, а я – студентом. Для мене це було велике щастя. Я успішно вивчав усі дисципліни, був у числі передових студентів і закінчив інститут з червоним дипломом.

За час навчання працював фельдшером в обласній психіатричній лікарні, а після закінчення одержав скерування на роботу у с. Нове Місто Старосамбірського району на Львівщині.

Нове Місто, колись жидівське, з досить добротними будинками, було населене переважно поляками та комуністами. Недаремно колись у Добромилі працював Гомулка (пізніше перший секретар Польської компартії). То він залишив “добру” спадщину. Про підпільний рух говорили мало та пошепки. Але було багато людей, які брали участь у визвольних змаганнях. Там я вперше почув пошепки сказане слово “Саліна”. Якось у Добромилі зустрів старого дідуся, котрий попросив підвезти його на “швидкій” пару кілометрів. Сів біля мене і, коли ми проїжджали біля санаторію, зняв з голови солом’яного бриля і прошепотів: “Саліна, Саліна”. Заінтригувало мене це слово, тож питаю у старенького: “А що таке Саліна?” – “А ви не знаєте? У цьому шурфі, де колись добували сіль, страшною смертю закатовано

---

* Нині вул. С.Коновальця. (Прим. ред.).

декілька тисяч невинних людей. Совіти, коли тікали від німців, зганяли туди дітей, жінок, стариків, і всі знайшли свій упокій у цьому шурфі”. І покотились слези з очей старенького. Так ось вони, ще недосліджені місця масових захоронень, де люди, оглядаючись навколо, знімають шапки, хрестяться і шепочуть “Отче наш”...

Отож, спочатку я налагодив у Новому Місті медичну роботу, і моя лікарня, до якої належало 11 сіл, займала одне з перших місць у районі. Як говорили мені колеги-лікарі: “У тебе найкраще годують і найчистіша постіль”. Особливо багато уваги я приділяв старим та самотнім. Але “всевидяче око” не дримало. Почалися часті, зовсім необґрунтовані перевірки – то документації, то ще чогось, і мене почали частенько шарпати у районні інстанції. Я зрозумів, що мої біографічні дані вже вивчені та що на моє місце вже є “свой человек”. Залишив керівну роботу і влаштувався на посаду лікаря швидкої допомоги. Маючи багато вільного часу, часто заїжджав до Самбора, бо правдиві колеги-лікарі ставилися до мене по-дружньому і ми багато чого обговорювали. У Самборі я познайомився з Миколою Мишком, невтомним бійцем УПА, який був у близьких відносинах із багатьма моїми знайомими ще з Івано-Франківщини. Сам родом із Закерзоння, він закінчив Подебрадську Академію у Чехії, довголітній політв’язень. Між нами зав’язалася щира дружба політичних однодумців. Я досить часто бував у Мишка в Самборі, ми постійно вели палкі та змістовні дискусії про політику й побудову української держави. Пан Микола Мишко – людина з високим політичним інтелектом. Сьогодні він очолює на Самбірщині весь український національно-патріотичний рух.

Наступав час великих перемін, і ми по-різному до цього готувалися.

СВЯТКУВАННЯ 50-РІЧЧЯ УПА

*А в Київіві злата брама,
А на брамі синьо-жовта фана.*

Народна пісня

1992 рік повернув нам славу і жертовну історію Української Повстанської Армії. Україною прокотились величаві маніфестації на честь тих, хто в лавах легендарної УПА поліг у боях за волю України. Освячено сотні відновлених могил героїв УПА. Проведено низку наукових конференцій і святочних академій.

Вчені мужі поспішали, загладжуючи гріхи минувшини, сказати правду про всенародну УПА. Національна армія вустами тодішнього міністра Збройних сил України, генерал-полковника Костянтина Морозова заявила про свій намір бути вірною традиціям УПА.

1992 рік – 50-та річниця повстанської армії нашого народу, яка у вихорі Другої світової війни поборювала будь-якого окупанта на українській землі, вміло, стійко протистояла німецько-фашистському, сталінсько-більшовицькому загарбникові, румунським, польським, угорським зайдам. Армія, яка вела боротьбу на шість фронтів із ворогами, що устократ переважали її чисельно і мілітарно, воювала понад 10 років.

Погідного осіннього дня 12 жовтня 1992 року поїздом, організованим братством УПА та Львівською обласною державною адміністрацією, ми, львів'яни – учасники визвольних змагань 40-50-х років, поїхали до столиці Незалежної України Києва взяти участь у святкуванні 50-ї річниці створення УПА. Це була радісна подорож, яка окрилювала нас новими надіями щодо визнання урядом Самостійної України УПА воюючою стороною у Другій світовій війні. На жаль, цього не сталося. Чому? Адже УПА роками воювала зі зброєю в руках, спочатку проти гітлерівської Німеччини, потім проти вікового окупанта України. Це після розпаду СРСР та утворення Самостійної України об'єктивно дає право офіційно визнати УПА воюючою стороною. Чи влада в Україні ще не усвідомила небувалого жертовного подвигу УПА, її героїв, чи ще не позбулася ворожого настрою

щодо самостійництва? Чи боїться не догодити Москві? Чи не означає все це, що українській самостійності загрожують обставини, пов'язані з “імперією зла”, навіть після розпаду СРСР? Вік імперій на викінченні в усьому світі. Відганяючи думки, що нинішня Україна - це постімперський задвірок, бачимо її в міжнародному співтоваристві та на шляху до Європи.

Важко знайти українця, який не мріяв би побувати в ов'язаному тисячолітньою славою Києві. Я поїхав у столицю разом із дружиною. Київ зустрів нас теплими барвами осені. Привітно шуміли тополі на бульварі Шевченка, головна артерія столиці – Хрещатик – сяяла золотом знаменитих київських каштанів. Радісно вітали нас кияни та воїни національної гвардії України.

За наказом Костянтина Морозова, нас помістили на проживання і харчування у військові казарми разом із солдатами та офіцерами. Це добре послужило нашому близькому знайомству, спілкуванню та взаєморозумінню.

14 жовтня на Хрещатику відбувся урочистий військовий парад-марш підрозділів УПА всіх регіонів з національними прапорами України. Учасників параду щиро вітали кияни. Ми відвідали Аскольдову Могилу, а після цього віддали шану пам'яті героям, полеглим у бою під Крутами. На могилах Героїв Крут священники відправили панахиду. Внизу котив хвилі могутній та вічний Дніпро.

Наступного дня в Національному палаці культури “Україна” відбувся великий форум – святкування 50-річчя УПА. Відбулося багато тематичних виступів, зустрічей з друзями, нових знайомств з цікавими людьми. Зокрема, я познайомився з редактором “Літопису УПА”, який запросив мене до співпраці та запропонував написати свої спогади. Познайомився я також із внуком Степана Бандери – Степаном.

Сьогодні я виразно пригадую собі й іншу, не менш хвилюючу подію, що сталася на святі.

На сцені – авторитетна президія, до складу якої входили чільні й найбільш активні учасники УПА, а в кінці столу - троє військових в особливій, незвичній для нас формі, мабуть, іноземні гості.

Почувся милозвучний голос ведучого: “На наші святкування приїхали гості з Голландії – генерали армії, які своїм порятунком, а може, й життям завдячують стрільцям і командирам УПА”. Залою пронісся легкий шумок пошвавлення, і помітно було здивування на обличчях присутніх.

А ведучий продовжував: “Вони не зі своєї волі служили у німецькій армії і дійшли з нею аж поза Збруч. Рік 1944 був роком відступу німецьких військ, а частини армії, які хотіли проbrатися в Угорщину, опинилися в Прикарпатті, добралися до “Чорного лісу”. “Чорний ліс” – твердиня УПА, де роками втримував військо командир “Різун”. Стійкові затримали розгублених військовиків-чужоземців і привели до командира. Важко було подолати через мовний бар’єр, але в рядах УПА були такі, що володіли кількома мовами і, користуючись німецькою, зуміли порозумітися. Перекладач після кількох спільно обговорених фраз заявив: “Ці люди з німецької армії, вони самі голландці і намагаються повернутися на батьківщину, просять допомогти їм дістатися до Угорщини”. Рішення допомогти було прийняте негайно.

Зі штабу визначили стрільця-зв’язкового, який добре знав терен лісів і Прикарпаття, дали їм для конспірації селянський одяг і відправили у небезпечну дорогу.

І далі ведучий зі сцени продовжував: “То може, є хтось між вами, що зв’язаний з цією подією, знайомий з цим фактом? Ці панове приїхали на наше запрошення, щоб виразити нам свою вдячність”.

Ми з дружиною на цій урочистості сиділи в перших рядах. Через кілька рядів за нами піднявся літній мужчина у вишитій сорочці з гордо піднесеною головою і попрямував до сцени. Характерним для українського вояка “струнко” випрямився перед чужинцями і гордо сказав: “Так, це я той зв’язковий УПА, який разом з вами пробирався через хаші Карпатських гір, поміж ворожі кулі і застави”.

Сльози, обійми...

А яке було моє здивування, коли я побачив на сцені хлопця-зв’язкового. Та це ж Михайло Луцан, який у 1945 році був

поранений чекістами, і я його оперував у нашому шпиталику в Камені. Я пригадав, що поранення було важке, проникнення кулі в живіт з пошкодженням внутрішніх органів. А він вижив і сьогодні у військовій формі сидить поміж генералами.

Ця урочистість у Києві була справедливим визнанням великого подвигу українського народу і могутнім прикладом для тих українців зі Сходу, які в цей час наче будилися із летаргічного сну неволі.

А в Галичині святкування цієї дати набрали масового характеру.

Я з родиною їздив на урочисте посвячення могили в селі Станьковій, що на Калущині. Був здвиг народу, молоді з навколишніх міст і сіл.

У посвяченні могили взяли участь багато священиків, представницька делегація з Калуша та навколишніх сіл.

Коли я виступив на вічі, мене впізнав колишній маленький хлопець – Роман з села Камінь, якому я робив хірургічну операцію, будучи в підпіллі. Потім я був заарештований в хаті його діда Андрія.

Ця приємна зустріч відбулася, коли Роман був уже депутатом Івано-Франківської обласної ради. За походженням зі своєї патріотичної родини Шмігельських, він гідно несе свій громадянський обов'язок. Два його вуйки – Іван та Микола – загинули в національно-визвольних змаганнях.

Згодом я побував у батьків Романа Шмігельського в с. Камінь і виступив на вічі біля церкви. Було багато людей, а ще більше цікавих запитань. Мене тут люди знали і пам'ятали, бо в час підпілля в селі містився наш підпільний шпиталь УПА.

Двічі ми з дружиною відвідали садибу-музей Степана Бандери в Старому Угринові на Калущині. Було там завжди багатолюдно, відбувалися цікаві зустрічі, розмови, дискусії.

У цей час панувало велике національно-патріотичне піднесення, сповнене світлих надій. Усіхєднала майбутня доля України, за яку дуже вболівали люди. Однак роки нашої незалежності назбирали й чимало негативного, наприклад, економічну кризу, корупцію на всіх щаблях влади, дещо погасили

великий патріотичний порив перших років незалежності. Та знаємо і віримо, що в Україні доконче наступить час, коли її державницька влада надійними руками і несхитною волею нації переборе всі труднощі в побудові незалежної, квітучої демократичної держави.

КОМЕНТАРІ ТА ПОЯСНЕННЯ

До стор. 25

КАГАНОВИЧ Лазар (1893–1991) – один із керівних діячів КП(б)У, з 1925 до 1928 р. – генеральний секретар цієї організації, з 1933 р. очолював відділ сільського господарства ЦК ВКП(б), один з ініціаторів прискореної колективізації, збільшення хлібозаготівель, що врешті призвело до голодомору. З 1935 до 1945 р. – керівник наркоматів важкої і нафтової промисловості, шляхів сполучень, заступник голови Раднаркому СРСР. З 1947 р. знову перший секретар ЦК КП(б)У, особисто керував боротьбою проти українського підпілля. У 1957 р. усунений від керівних посад, помер у Москві.

До стор. 31

СКРИПНИК Микола (1872–1933) – один із засновників КП(б)У, 1921 р. – нарком внутрішніх справ УРСР, 1922–1927 – нарком юстиції та генеральний прокурор, з 1927 р. нарком освіти. Активно сприяв проведенню українізації освітньої та видавничої сфер. Із згортанням українізації усунений із провідних посад у партії, не згідний із політикою репресій, голодомору, покінчив життя самогубством.

ПОСТИШЕВ Павло (1887–1939) – чільний діяч КП(б)У, один з ініціаторів репресивної політики проти української інтелігенції, згортання українізації, голодомору 1932–33 років. У лютому 1938 р. виключений з рядів партії, через рік розстріляний.

До стор. 49

“Роберт”

МЕЛЬНИК Ярослав (1920–1946) – провідний діяч ОУН, 1942–1943 рр. – обласний провідник Станиславівщини, 1945–1946 рр. крайовий провідник ОУН Карпатського краю. В 1945 відзначений Бронзовим хрестом заслуги. Загинув разом із дружиною Антоніною Король в бою з НКВД. Посмертно нагороджений Золотим хрестом заслуги та відзначений рангою майора-політвиховника УПА. (Фото: Літопис УПА – Т. 23. – С. 333).

“Денис”

Прізвище та ім'я невідомі. Повітовий референт Служби Безпеки ОУН Галицького повіту, загинув 12 січня 1945 р. в с. Ганнівці на Станиславівщині. Ширший життєпис невідомий.

До стор. 51

“Таня”

КОРОЛЬ Антоніна – студентка медицини в 1944–1945 рр., потім працювала в шпиталі УЧХ в Карпатських лісах. Одружилася в підпіллі із Ярославом Мельником – “Робертом”. Загинула разом із ним та маленьким сином у бою з НКВД 30 жовтня 1946 р.

До стор. 52

“Козак”

ЯВОРСЬКИЙ Микола (?–?) – курінний УПА, 1944–1946 рр. командир Коломийського Тактичного відтинку УПА 21. Загинув 29 січня 1946 р. Посмертно присвоєно звання майора. Ширший життєпис невідомий.

До стор. 53

“Степова”

Прізвище і ширший життєпис невідомі. В 1944 р. обласний провідник Юнацтва ОУН на Станиславівщині.

До стор. 55

“Вугляр”

КОЛЬМАН Антін – хірург зі Львова, оперував пораненого в бою з гестапо члена Бюро Проводу ОУН Дмитра Маївського, загинув у Карпатах в 1945 р. як лікар УПА (Фото: Літопис УПА. – Т. 32. – С. 383).

До стор. 57

“Галичанка”

ГАНУЩАК Юлія – народилася в с. Долботові Калуського повіту в 1920 р., обласна УЧХ на Станиславівщині, відзначена Бронзовим хрестом заслуги, відбула ув'язнення в більшовицькій тюрмі, після чого повернулася в Україну. (Фото: Літопис УПА. – Т. 23. – С. 153).

“Монета”

ЗАРИЦЬКА Катерина (1914–1986) – активна діячка ОУН міжвоєнного періоду, учасниця замаху на Б.Перацького, в'язень польських тюрем. Вийшла на волю у 1939 р., одружилася із Михайлом Сорокою. З 1943 р. очолювала УЧХ, згодом – зв'язкова Головного командира УПА Романа Шухевича, захоплена в полон у 1947 р. Після звільнення жила у Житомирській області, де й померла. (Фото: Літопис УПА. – Т. 23. – С. 254).

“Різун”

АНДРУСЯК Василь (1914–1946) – творець перших відділів УНС на Прикарпатті, згодом курінний УПА, з 1945 р. – командир ТВ УПА “Чорний ліс”. Загинув у бою з НКВД 24 лютого 1946 р. Посмертно нагороджений Золотим хрестом бойової заслуги першої класи та відзначений рангою полковника.

“Берест”

МАРТИНЕЦЬ Ярослав (1921–1948) – народився в м. Богородчанах Станиславівської обл. З 1940 до 1944 р. студент Львівського медичного інституту. В кінці листопада перейшов працювати лікарем в УПА в “Чорний ліс”, був курінним лікарем в курені “Різуна”, а з літа 1945 р. – Вацика Павла – “Прута”. Загинув у бою з НКВД в с. Завій поблизу Калуша 15 лютого 1948 р.

До стор. 58

“Кум”

Прізвище, ім'я, дата та місце народження невідомі. Здобував медичну освіту в Італії, згодом у Відні та Празі. До 1941 р. мав приватну лікарську практику в Дрогобичі. З початком німецько-радянської війни німці заарештували та розстріляли всю його родину, йому самому вдалося втекти. Зимою 1943–1944 рр. нав'язав контакт з українським підпіллям, став лікарем сотні “Щита” старшинської школи “Олені”. В 1945–1946 рр. завідував підпільним шпиталем в Карпатських лісах. Зимою 1946 р. шпиталь було викрито; під час боїв із НКВД, щоб не потрапити в полон, покінчив життя самогубством.

До стор. 63

“Рен”

МІЗЕРНИЙ Василь – народився у с. Вербові на Підгаєччині. Активний діяч ОУН міжвоєнного періоду, в'язень польських тюрем. У 1939 р. воював у лавах “Карпатської Січі”, згодом виконував обов'язки коменданта поліції в Сяноку. В 1944 р. заарештований гестапо за приналежність до ОУН, втік із в'язниці. Літом 1944 р. став командиром новосформованого куреня УПА на Перемищині. У 1945–1947 рр. командир 26 ТВ УПА “Лемко”. В 1947 р. після акції “Вісла” перейшов на терени УРСР, працював у штабі УПА-Захід. Загинув у бою з НКВД 24 серпня 1949 р. в с. Либохорі Турківського району на Львівщині.

“Горислав”

РІПЕЦЬКИЙ Модест – народився 27 грудня 1921 р. у Львові, син судді. Закінчив філію Академічної гімназії у Львові, 1940 р. вступив до Львівського медінституту. Навесні 1944 р. пішов в УПА, був лікарем у Лемківському курені. У вересні 1947 р. з рейдуючими відділами пробився до Німеччини, 1951 р. завершив медичні студії в Ерлангені. В 1957 р. переїхав до США, з 1973 р. – голова видавничого комітету “Літопис УПА”, редактор двох книг “Медична опіка в УПА”, виданих у цій серії.

Фото. Документи

Батьківська хата Олесь Зеленьюка.
Село Жабокрич Вінницької області. Сучасний вигляд.

Олесь Зеленьюк – лікар УПА. Підпілля, 1945 р.

Інта... Сучасне фото.

Любомир Полюга –
табірний товариш
Олеся Зеленюка.
Інта, 1955 р.

На мості.
Дарія Полюга
і дружина автора Рома.
Інта, 50-ті рр. XX ст.

Уже на волі, але ще в Інті. Дружина Рома і товариш автора Микола Соляк. Інта, 1956 р.

Автор спогадів Олесь Зеленюк (крайній справа)
у родинному колі. Зліва направо: Іванна Дашкевич;
Дмитро Сімків; Анастасія Кочак (США), Ілля Семко;
Францішка Сімків (мати дружини Роми);
Ярослав Зеленюк (син автора); Рома Зеленюк;
Марія Семко (тітка); Львів, 1967 р.

Із сином Ярославом. 1969 р.

О.Зеленюк. 1982 р.

У незалежній Україні. Оесь Зеленюк (перший справа)
біля пам'ятника Степанові Бандері в Старому Угринові. 1994 р.

У колі сім'ї та друзів. Зліва направо: Ярослав Зеленюк,
син автора; Рома Зеленюк, дружина; Оесь Зеленюк;
Надя, внучка автора; Євгенія Андрусяк;
Іванна Дашкевич; Павло Андрусяк; Василь Андрусяк.
Львів, 2000.

УПА
60

ГРАМОТА

ВСЕУКРАЇНСЬКОГО БРАТСТВА ОУН-УПА
Ш. ГЕНЕРАЛ-ХОРУНЖОГО ТАРАСА ЧУПРИНКИ

З НАГОДИ СВЯТКУВАННЯ 60-РІЧЧЯ
УКРАЇНСЬКОЇ ПОВСТАНСЬКОЇ АРМІЇ
І СВЯТА ПОКРОВИ – ЗАСТУПНИЦІ УКРАЇНСЬКОГО ВІЙСЬКА –
ГОЛОВНА БУЛАВА ВСЕУКРАЇНСЬКОГО БРАТСТВА ОУН-УПА
НАГОРОДЖУЄ ЦЬЮ ГРАМОТОЮ
ТА ЮВІЛЕЙНОЮ ВІДЗНАКОЮ № 00676

ЗЕЛЕНЮК
ОЛЕКСІЙ

ЗА УЧАСТЬ У БОРОТЬБИ ЗА ВОЛЮ УКРАЇНИ ТА
АКТИВНУ ДІЯЛЬНІСТЬ У РОБОТІ БРАТСТВА ОУН-УПА

1942

2002

З М І С Т

<i>Любомир СЕНИК</i>	
“Пастер” – жива легенда Чорного лісу	7
<i>Від автора</i>	11
Моє родинне село Жабокрич до колективізації	13
Колективізація	16
По хліб у “столицю”	20
Голодомор	22
Як ми прощалися з Галею	27
Як господарювало і жило село після голодомору	29
Початок моєї медичної кар’єри	34
Перебування в УПА	43
Друга советська окупація	48
Моя робота лікаря УПА	49
Про деякі хірургічні операції в підпіллі	61
Хрест з обгорілого дуба	68
Операція НКВД “Бочка”	72
Мій арешт	74
Дорога в Сибір	80
Життя людини – вартість 15 рублів	85
У таборах далекої Півночі. Інта	87
Кожим	90
На волю	95
Додому, на Україну!	96
Як і що робити далі?	98
Святкування 50-річчя УПА	102
<i>Коментарі та пояснення</i>	107
Фото. Документи.....	111

Оригінал-макет підготовано
у відділі автоматизації
НБ ЛНУ імені Івана Франка
Завідувач Мирослава ДОМАНСЬКА

Підписано до друку 24.12.2003 Формат 60×84 1/16
Папір офсетний. Друк різнограф. Умовн. друк. арк. 3.2.
Обл.-вид. арк. 3.3. Гарн. Bookman Old Style.
Наклад 400 прим. Зам. 63

Видавничий центр
Львівського національного університету імені Івана Франка.
79001 Львів, вул. Дорошенка, 41.

Надруковано в друкарні: Літературна агенція “Піраміда”.
Україна, 79006 Львів, вул. Стефаніка, 11.
Тел./факс (0322) 72-50-62, а/с 10989
Свідоцтво державного реєстру: серія ДК № 356.